

Stef Jansen, Razlog za dom, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2020., 277 str.

Kako bi se govor o bilo kojem ratu fenomenološki *oljuštio* od zaštitnih slojeva ideoloških tumačenja, potrebno je faktografiji i službenoj statistici, uobičajeno prezentiranima u masovnim medijima, oduzeti status ključne interpretativne matrice ratnih zbivanja. Jedan od načina da se to učini svjesno je pomicanje fokusa interesa s opće razine političko-borbene retorike na razmatranje pojedinačnih sudbina onih koji su zahvaćeni ratnom *stihijom*. U takvom pristupu otvara se drugačiji pogled na izvore brutalnih razaranja, uz koja neminovno slijede i raseljavanja stanovništva, kao i poslijeratni pokušaji ispravljanja posljedica etničkih čišćenja, a koji na kraju sve svodi na jedno, esencijalno pitanje: što ostaje čovjeku pogodoenom ratom, gdje je njegov dom, gdje se osjeća siguran i *na svome*? Sva napetost ratnog stanja i poslijeratnog razdoblja koja počiva na opreci između nesigurnosti i straha i bolne potrage za izgubljenim *sigurnim mjestom* tako se može prepoznati u pojmu *doma*, središnjem pojmu oko kojeg je koncentriran etnografski istraživački angažman Stefa Jansena u postjugoslavenskim državama u razdoblju od 1996. do 2006. godine, a koji je rezultirao nizom studija objavljenih u ovoj knjizi.

Polazišna točka u razumijevanju pojma *doma* i pitanja vezanih uz stvaranje (engl. *home-making*), ali i *osjećanje doma*, bit će autorova kritička konceptualizacija definicije doma. U svojim će analizama Jansen tako najprije dekonstruirati doslovno shvaćanje ovog pojma koje je ograničeno pretpostavkom o nužnoj povezanosti doma s prostorom/mjestom stanovanja, od kakve uglavnom polazimo i u tumačenjima ratnih migracija koje su se dogodile na ovim prostorima. Jansen svoja istraživanja gradi *odozdo*, iz perspektive praćenja individualnih sudbina (bilo pojedinaca ili seoskih zajednica) zahvaćenih ratom, pa njegovi rezultati, suprotno općeprihvaćenim narativima, pokazuju kako *dom*, ovdje promatran kao socijalni projekt države okrenut budućnosti, i godinama nakon rata figurira tek kao nedostižan cilj, zato što je pitanje povratka *na svoje* daleko kompleksnije od jednostrane ideje prostornog razmještanja ljudi.

Pitanje doma u ovih se devet studija može prepoznati kao provodni motiv, no neki od radova tematski se šire i na druge aspekte proizašle iz Jansenovih etnografskih zapažanja. Tako već prvi rad u svom središtu nema pojam doma, ali postavlja smjernice kako čitati ovu knjigu: u kritičkom sučeljavanju *statistike* i *stvarnog života*, na kakvo ćemo često naići u ovim tekstovima, analiziraju se modusi reprezentacije demografskih podataka koje Jansen naziva *nacionalnim računicama*, a koje pitanje nacionalnosti prezentiraju kao temelj identiteta. Baveći se podacima s karata etničke raspodijeljenosti, kakve su prije i za vrijeme rata korištene za *ratno huškanje pomoću brojeva*, autor kritizira nekontekstualiziranu uporabu takvih podataka u većini teorijskih tumačenja, ali i u primjeni daytonskog okvira u kojem je težnja za ispravkom etničkih čišćenja, paradoksalno, temeljena upravo na tri *zabetonirane* nacionalne kategorije, uvelike zanemarujući druge, nenacionalne dimenzije identifikacije.

Pored statistike, Jansena će zanimati i kako su ideološki obojeni narativi poput onih o *drevnoj balkanskoj mržnji* i povijesnim traumama korišteni za političke ciljeve kroz retrospektivno ugrađivanje u društveno sjećanje, pa u studiji o nasilju sjećanja prikazuje na koje se načine

krajem devedesetih godina prošloga stoljeća kod hrvatskih i srpskih seljana, stanovnika s istih prostora, naracije o daljoj i bližoj povijesti formiraju radikalno različito, oslanjajući se na strategije neodređenosti i selektivne amnezije, te ukazujući kako treba biti vrlo oprezan kada se tumačenju ovih pojava prilazi samo kroz ideju duboko ugrađene kolektivne traume. Obrambeni mehanizam “neodređenosti” u govoru ljudi sa zaraćenih područja o neposrednim ratnim zbivanjima nadopunjuje se i poslijeratnim konformizmom, u kojem se većina ljudi, kako će primijetiti Jansen, u nošenju s iznimno teškom situacijom koju obilježavaju siromaštvo, nezaposlenost, razoreni domovi, traumatičan povratak obilježen podijeljenošću i izostankom komunikacije među donedavnim susjedima te, od strane aktualne vlasti forsiranom idejom o Hrvatskoj kao ekskluzivnoj domovini Hrvata, ne ponaša proaktivno, već upravo suprotno, reagirajući kroz obrasce ponašanja marginaliziranih i osoba koje nisu osjećale pripadnost dominantnom diskursu, a koje odlikuju povlačenje, neaktivnost i *moćna šutnja*. Sve je to dodatno doprinijelo reprodukciji nacionalne homogenosti te jednodimenzionalnom isticanju kolektivnih obrazaca mišljenja i ponašanja, a time i jačanju moći tadašnjih političkih struktura, kojima je ovakvo svođenje populacije na bespomoćne žrtve strukturnih okolnosti itekako išlo u prilog.

Središnju temu doma u nekoliko tekstova ove knjige Jansen razrađuje kroz praćenje praksi stvaranja doma u sjeveroistočnoj Bosni i Hercegovini, razmatrajući ih ne samo kao poslijeratnu pojavu već i kroz postsocijalističku dimenziju, te prikazujući kako su poslijeratni subjektiviteti snažno obilježeni i uvjetovani i društveno-ekonomskim procesima postsocijalističke transformacije. Upravo će napetost između sedentariškog tumačenja doma kao prostora na kojem je netko proveo većinu života i ideje prirodne povezanosti s domom ma kakav on bio, te doma kao mjesta gdje se osjeća sigurnost i postoji temelj za izgradnju budućnosti biti bolno očita na primjeru tegoba povratnika u sjeveroistočnoj BiH, koji se povratkom *na svoje* nisu ujedno i *vratili doma* jer nisu ostvarili uvjete za kvalitetan (su)život. Pored prisilne migracije narodi bivše Jugoslavije doživjeli su i tranziciju iz socijalističkog samoupravljanja u neoliberalni kapitalizam kojem je kumovala predatorska ratna ekonomija, stoga ne čude diskrepancije između sjećanja na gotovo bukoličke prizore prijeratnih sela u kojima su živjeli ti stanovnici i stvarnosti u koju su se vratili, a koja je za njih bila višestruko problematična. Jansen ovdje upozorava na redukcionistička poimanja doma koja pogoduju i izvješćima inozemnih interventnih agencija o zadovoljavanju ciljeva povratka kroz suženi naglasak na pitanja zaštićenosti i povratka privatne imovine, a zapravo posve zanemaruju stvarne želje i potrebe stanovnika. Dopuštanje političke intervencije kroz neutralan, tehničko-programski alat za poslijeratni oporavak, a ne kao proces društvenog preobražaja, te neuvažavanje lokalnih specifičnosti i prioriteta u kojima dominiraju, kako će pokazati autorova istraživanja, nada i čežnja za normalnim domom usmjerena prema budućnosti, dovele su prakse politike pomirenja do paradoksalnih rezultata u kojima poništavanje etničkog čišćenja ne samo da nije uspjelo nego su i *utvrđeni* njegovi rezultati, s obzirom na to da je *na terenu* većina povratnika zauzela smještaj u vlasništvu raseljenih nacionalnih Drugih.

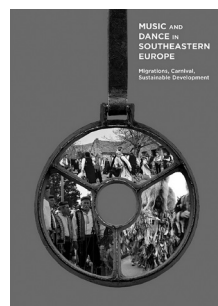
Analogija između konstruiranih koncepata doma i nacije, što je postalo ključnim u ratnim sukobima temeljenim oko prava na dom u ime različitih *mi*, polazište je i za nekoliko tekstova u kojima se tema bivanja *kod kuće*, *ali ne i u domu* proširuje i izvan prostora zahvaćenih ratom. Jansen tako nudi studiju o tri hrvatske spisateljice, Slavenki Drakulić, Dubravki Ugrešić i Svetlani Slapšak, i naracijama onih koje se i same nazivaju *privilegiranim izbjeglicama*. Pitanje doma također se reflektira i kroz napetost između urbanog i ruralnog: preselivši svoja istraživanja u gradove Zagreb i Beograd, koji su tijekom rata primili mnoge prognanike i izbjeglice, Jansen ga preispituje kroz pojam kozmopolitizma, kritički analizirajući antinacionalistička lamentiranja urbanog stanovništva nad zatvorenošću i nastojanje za što bržim ponovnim otvaranjem života, a kakvo se u sjećanju stanovnika još uvijek tijekom tih godina (1996. – 1998.) vezivalo uz otvorenost nacionalnih granica u Jugoslaviji. Usto, u tekstu koji se bavi simbolikom *bijelih čarapa*, prikazuje se osjećaj ugroženosti Zagrepčana i Beograđana pridošlicama čije se zauzimanje

pozicija tumači kao oduzimanje prava na grad, civilizacijskih tekovina i urbane kvalitete života. Iako svojim studijama Jansen jasno ukazuje na problem podijeljenosti stanovništva koji se neće riješiti dok se u *korijenu* ne promijeni strukturalni pristup ovim pitanjima, u jednom od završnih tekstova, "Frajer i otac: međunacionalna prepoznavanja muškosti poslije rata u Bosni i Hercegovini" ipak optimistički nudi jednu moguću opciju pomirenja, koja ne uključuje političke i mirotnorne intervencije *odozgor*, već ukazuje na primordijalno prepoznavanje hegemonističke muškosti – jedino polje komunikacijskog susreta među mještanima, duboko podijeljenima svim ostalim identitetskim i nametnutim identifikacijskim odrednicama.

Jansen kao nepristran, ali upućen i zainteresiran promatrač, svojim istraživanjima rasvjetljava bolne točke postjugoslavenskih država u kojima forsirani narativi nisu samo zavadili ljude već im i trajno promijenili načine poimanja njihovih identiteta. Premda se bavi desetljećem neposredno nakon rata, ova knjiga jasno artikulira gdje leže korijeni i razlozi zbog kojih se stanovništvo ovih prostora i danas, tridesetak godina kasnije, suočava s gotovo jednakim problemima raslojenosti i sukobljavanja na nacionalnoj osnovi, a koji su i dalje kontinuirano *podgrijavani* profiterskom ideologijom političkih struktura.

Ljubica Anđelković Džambić

Music and Dance in Southeastern Europe. Migrations, Carnival, Sustainable Development, Liz Mellish, Nick Green i Tvrtko Zebec, ur., Institute of Ethnology and Folklore Research, International Council for Traditional Music, Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe, Zagreb 2020., 230 str.

Travnja 2018. godine u Sinju je održan 6. simpozij Studijske skupine za glazbu i ples Jugoistočne Europe Međunarodnog savjeta za tradicijsku glazbu (International Council for Traditional Music) na temu *Glazba i ples u Jugoistočnoj Europi: migracije, karnevali i održivi razvoj*. Ovo bienalno okupljanje pokrenuli su znanstvenici i suradnici Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, koji je tom prigodom proslavio 70. obljetnicu. A taj, 6. simpozij u Sinju u organizacijskom smislu podržali su Viteško alkarsko društvo Sinj, Grad Sinj i Turistička zajednica Grada Sinja. Osim službenog programa simpozija, predstavljanja radova, panela i prezentacije filmova, sudionici su prisustvovali raspravama i radionicama, a u neslužbenom dijelu programa imali su priliku upoznati Cetinsku krajinu, grad Šibenik, čuti klapsko pjevanje, otkanje te iskusiti nijemo kolo. Etnomuzikolozi i etnokoreolozi iz četrnaest zemalja izlagali su radove u okviru sljedeće tri teme: "Ples, pjesma, glazba i migracije u, iz i unutar Jugoistočne Europe", "Karnevali i maškare u Jugoistočnoj Europi" te "Glazba, ples i održivi razvoj u Jugoistočnoj Europi". Urednici publikacije su Liz Mellish, Nick Green i Tvrtko Zebec.

Prva tema simpozija, "Ples, pjesma, glazba i migracije u, iz i unutar Jugoistočne Europe", polazi od činjenice prostora Jugoistočne Europe kao kulturnoga raskrižja Istoka i Zapada, mjesta ruta različitih migracija, pa time i susreta različitih kultura. Tema obuhvaća trinaest tekstova.

Prvi tekst rad je turskog etnomuzikologa Abdullaha Akata "Utjecaj i uloga 'bulgarskih' glazbenika na tursku glazbenu scenu u Berlinu". Rad se temelji na arhivskom i terenskom istraživanju turske scene u Berlinu i daje detaljan uvid u promjene glazbe turske svadbe od sedamdesetih godina 20. stoljeća do danas, te opisuje kako je pojava *bulgarskih* glazbenika (državljana Bugarske s turskim ili romskim identitetom koji govore turski kao materinji jezik) utjecala na izmjene u glazbi turske svadbe.

Tekst Vesne Bajić-Stojilković "Srpska dijaspora u Sloveniji i ostalim europskim zemljama i izazovi scenske prezentacije" bavi se pojmom dijaspore, migracijskim valovima Srba u Sloveniji, i daje uvid u to kako su migracijski procesi utjecali na prezentaciju srpske zajednice kroz ples, glazbu i narodnu nošnju, te značaj u očuvanju identiteta, stvaranja osjećaja kolektiva i pripadnosti naciji.

Izdvojila bih članak Kim Burton "U Stuttgart sam došla: epika i etika u translokalnoj glazbenoj praksi Bosanske Posavine" kojim se tematizira rad Ante Bubala, pjevača i svirača šargije i plodnog pjesnika iz Poljara u Bosanskoj Posavini. Bubalo je specifičan tradicijski pjevač, sam piše svoje pjesme i sam ih, iako dvoglasne, snima i izvodi. Za melodiju Bubalo koristi napjeve svog zavičaja, a u formu epske tradicije upisuje svoje tekstove koji tematiziraju suvremenu svakodnevicu s, gotovo obavezno, moralnom poukom na kraju. I sam ekonomski migrant (živio je u više europskih gradova), obrađuje teme izbjeglištva, muževnosti, raspada obitelji kao nuklearne zajednice, uspoređujući život i moralne vrijednosti nekada i sada. A život i moral sela predstavlja kao mjesto čovjekove duhovne stabilnosti naspram današnje nesigurnosti i pada moralnih vrijednosti. Autorica sagledava njegove pjesme iz konteksta tog sukoba, sukoba starog i novog, sela i grada, zavičaja i tuđine. Naslov teksta referenca je na stih Eliotove *Puste zemlje* – "U Kartagu došao sam" – gdje Eliot citira *Ispovijesti* sv. Augustina, a Kartaga je tematizirana kao mjesto bez morala, mjesto iskrivljenih vrijednosti. Kim Burton Kartagu uspoređuje sa Stuttgartom, gradom koji je za mnoge migrante s ovih područja jednako mitsko mjesto kao i Kartaga, fizički dom, ali ne i mjesto koje osjećaju kao svoj "duhovni" dom. (Kako je jedan doseljenik iz Dervente u Slavonski Brod rekao: "Ovdje živimo, tamo uživamo.") Autorica se dotiče i *Filozofije palanke* Radomira Konstantinovića kao opreke Kartagi iz *Ispovijesti* sv. Augustina. "Palanka" predstavlja duh zatvorenosti, straha od drugog i drugačijeg, a spas vidi u plemenskom duhu i nacionalnoj kulturi. Pjesme Ante Bubala spajaju oba svijeta; svijet malog mjesta i svijet preko njegovih granica, s jasnim moralnim opredjeljenjem "velikog" svijeta kao mjesta izgubljenog kompasa i rušilačkog faktora starih moralnih vrijednosti. Autorica nadalje analizira Bubalovu pjesmu "Čuvaj ženu, za mene je kasno" koja je isripovijedana iz fokalizacije muža i oca čija je žena otputovala u Njemačku s ciljem da zaradi novce i lakše prehrani obitelj. Muškarac ostavlja gladnu djecu i odlazi u Stuttgart u potragu za ženom te je nalazi u bordelu, gdje je izgrdi zbog njezine nevjere, okrivljujući sebe što nije pazio na nju i Njemačku koja ju je navela na taj čin ("Nisam treb'o samu u svijet slati / Koja ode više se ne vrati / Njemačka je bogata i jaka / Šta uradi, oj šta uradi od nekoga braka"). Pjesma završava obraćanjem slušatelju, kako se ova nevolja može dogoditi svima ("Ko me čuje, neka mu je jasno / Čuvaj ženu, za mene je kasno").

U tekstu "Oblikovanje dijaspore folklorom: kulturno-umjetnička društva iz Bosanske Posavine u Zagrebu i Beču" Linda Cimardi uspoređuje djelovanje, aktivnosti i repertoar KUD-ova Posavljaka u Zagrebu i Beču, njihove posebnosti i sličnosti, te utjecaj folklornih društava na kulturni i društveni život njihove zajednice u Zagrebu i u Beču.

Članak "Viteške poveznice – Korčula i Sinj?" Elsie Ivancich Dunin istražuje kada i kako se pojam "viteški" ustalio u plesovima s mačevima na Korčuli i u Kotoru, te njihovu povezanost

s viteškim turnirom u Sinju. Istraživanje je potaknuto pronađenim pismom iz 1933. godine koje je Viteško albarsko društvo iz Sinja poslalo na tri adrese: Bokeljskoj mornarici u Kotoru, Kumpaniji u Blatu i Moreški u gradu Korčuli. Istraživanje povijesne dokumentacije dalje utvrđuje da je za pojam “viteški” vjerojatno odgovoran Franko Cetinić – Tale, odvjetnik, izvođač i vođa Kumpanije u Blatu, koji je imao obiteljske veze i s Kotorom i sa Sinjom. Navedeni je pojam tada korišten u značenju “plemenitosti”, a ne u kontekstu nekog viteškoga ili vojnog reda.

Tekst “Bugarski plesni stilovi u migraciji: terenski rad u Bugarskoj i Sjedinjenim Američkim Državama” Daniele Ivanove-Nyberg bavi se stilskim razlikama u folklornom plesu Bugara u Bugarskoj te Bugara i ne-Bugara u Sjedinjenim Američkim Državama, pitanjima što znači plesni stil u kontekstu folklornoga plesa, te koji su to koreografi i teoretičari odgovorni za različite plesne stilove bugarskih profesionalnih i amaterskih ansambala.

U tekstu “Virtualna migracija plesova; slučaj *Sofke na tatko*” Dilyana Kurdova pobliže prikazuje fenomen aproprijacije plesa *Sofka na tatko* koji je *online* putevima došao do šire publike pa tako i bugarskih amaterskih plesnih skupina gdje se pleše kao tradicionalno bugarsko kolo. Sama pjesma *Sofka na tatko* zabilježena je prvi put u selu Griva u Grčkoj 1984. godine. Jednako tako, tekst prikazuje na koji način nacionalno neutralni (*online*) mediji prelaze u realni, kulturološki kontekst i kako ples može postati oruđe nacionalizma.

Tekst Mahira Maka i Belme Oğul “*Domi* i njihova posrednička uloga u izgradnji kulture” propituje položaj Doma – Roma iz Irana i Mezopotamije – i njihov doprinos kulturi u područjima gdje žive. Iako isključeni iz društvenog života šire zajednice (u okolici Mardina-Nusaybin u jugoistočnoj Turskoj), jedino glazbom uspijevaju sudjelovati u kulturnom životu regije.

Irena Miholić u tekstu “Od Srednje Amerike do Jugoistočne Europe: meksička i Yu-Mex glazba i njezin odjek u hrvatskoj glazbi danas” prati pojavu *Yu-Mex* žanra; glazbenike, ansamble i producente koji su “prevodili” i izvodili ovakvu glazbu na hrvatskoj glazbenoj sceni od 1950-ih do danas.

Rad Mehmeta Öcala Özbilgina “Učinci zamjene stanovništva između Balkanskog poluotoka i Turske na tradicijske plesove u Izmiru” predstavlja komparativnu analizu tradicijskih plesova zajednica koje su migrirale iz Izmira u Grčku i s Balkanskog poluotoka u Izmir kao rezultat mirovnog sporazuma iz Lausanne, 1923. godine, koji je uslijedio nakon Balkanskih ratova. Ova prisilna migracija i danas ima važno mjesto u društvenoj memoriji Izmira, a ples ima važnu ulogu u održavanju kulturne memorije i povezivanju u zajednicama.

U tekstu “O promjenama krajolika urbanih plesova u Istanulu” Arzu Öztürkmen prati urbane plesove u Istanbulu od 1980-ih godina do danas; od folklornih plesova i baleta koji su dominirali 1980-ih, do pojave latino plesova, romskih trbušnih plesova do tanga i salse koji se uče u privatnim plesnim školama, te kako i u kojim političkim kontekstima su se promjene događale.

Tekst Gergane Panove-Tekhat “Ambasadori i izaslanici: prvi na liniji promocije bugarskih plesova u inozemstvu” predstavlja pregled bugarske etnokoreologije izvan granica Bugarske. Pobliže opisuje rad pionira “sovjetskog” i “američkog” modela; Margarite Dikove, prve koreografkinje nacionalnog ansambla za folklorne pjesme i plesove za vrijeme “sovjetskog modela”, te rad Yvesa Moreaua, prvaka “američkog modela”, kao i razlike u modelima učenja i prezentacije bugarskog plesa.

U tekstu “Od ljubavne pjesme do pjesme konflikta – kontekstualna glazbena migracija” Velika Stojkova Serafimovska prati makedonsku pjesmu *Raspukala Šar-planina* i njezin put od lirске ljubavne pjesme do pjesme koja se doživljava kao provokacija između etničkih grupa u Makedoniji, Srbiji i Bugarskoj. Pjesma koja potječe iz sjeverozapadne Makedonije migrirala je u susjedne zemlje, dobivajući drugačije identitete, interpretacije i značenja.

Druga tema u zborniku posvećena je karnevalima i maškarama Jugoistočne Europe, gdje su imali važnu ulogu u obrednim izvedbama o čemu vrlo argumentirano diskutiraju sudionici panela s četiri izlaganja (tri cjelovita teksta i sažetak četvrtoga). Tekst Selene Rakočević “Društveno-političke implikacije plesa i plesnih pokreta u suvremenom karnevalu u jugoistočnom Banatu u Srbiji i Rumunjskoj” temelji se na terenskom radu iz 2014. godine u Grebencu u Srbiji i Moldovi Veche u Rumunjskoj. Prati *fašanke* (Srbija) / *farşang* (Rumunjska) analizirajući ironijske i parodijske elemente u plesu i plesnim pokretima u karnevalesknome kroz društveno-političku prizmu. Liz Mellish i Nick Green prate događaje oko ludog tjedna u selima Banata (“Ludi tjedan, neorganizirani i organizirani: *Fârşang* i izokrenute svadbe u planinama Banata”). Istraživanje su provodili između 2016. i 2019. godine. Naslanjajući se na antropološku teoriju autori razmatraju te događaje kao kultno vrijeme u godišnjem kalendaru, prijelazno vrijeme između kraja zime i početka proljeća. Ivona Opetcheska Tatarchevska uspoređuje na koji se način dvije vrlo slične plesne povorke; jedna iz regije Bojmija u jugoistočnoj Makedoniji – *rusalije*, i druga, rumunjski *căluşari* iz sela Grebenac u jugoistočnoj Srbiji, održavaju danas (“Između čudovišta: plesovi *rusalija* i *căluşara*”). *Căluşari* su do danas održali lokalni karakter i kontekst povorke, dok se običaj *rusalija* iz Skirnika kroz povijest odvijao u potpuno drugačijem smjeru – kao rezultat institucionalne organizacije grupa 1930-ih i 1940-ih počeo se izvoditi na sceni. Proučava održivost takvih plesnih procesija uspoređujući različite kontekste i povijest spomenutih plesnih povorki. Iz sažetka teksta Vesne Karin razvidno je da je karnevalske obrede u Grebencu analizirala iz antropološke i etnokoreološke perspektive te tako tematski zaokružila panel druge teme simpozija.

Tekst “Maškare od Balkana do Turske: *Bocuk* noć” F. Merve Eken Küçükkaksoy opisuje noć *bocuka*, običaj balkanskog stanovništva koje je migriralo u Trakiju. Održava se na najhladniju noć u godini. Prema predaji biće *bocuk* se budi i preoblači u čovjeka. Žena u kući, kako bi spriječila širenje zla koje *bocuk* nosi, peče bundevu, a ostali ukućani nose maske. Iako je noć *bocuka* dugo bila obiteljski običaj, u proteklom se desetljeću preoblikovala i dobila lokalni karakter šire zajednice u Edirni.

Tekst Ive Niemčić “Uloga lijerice u Lastovskom pokladu – studija slučaja” ispituje ulogu svirača i graditelja lijerice u običaju poklada, njihovu ulogu u očuvanju karnevala, ali i važnost poklada u motivaciji mladih svirača za učenje lijerice. Također, autorica propituje posljedice upisa Lastovskog poklada u Registar kulturnih dobara nematerijalne baštine, kako scenska izvedba pomaže u očuvanju karnevalskih običaja na Lastovu, te koju ulogu u pokladu imaju lijerica, njezini izvođači i graditelji.

U tekstu “Maškare, festivali i kulturne politike u bugarskom kontekstu” Ivanka Vlaeva opisuje trenutno stanje običaja igara pod maskama, koncentrirajući se na festivale Surva i Kulerlandia, njihovo kulturološko, muzikološko i političko značenje danas.

Posljednju temu simpozija “Glazba, ples i održivi razvoj u Jugoistočnoj Europi” čine tekstovi šestoro autora iz Hrvatske i Turske.

Četiri teksta čine zajednički panel. Koordinatorica Naila Ceribašić u tekstu “Održivost glazbenih kultura? Neka od postignuća, izazova i nedostataka identificiranih u programu zaštite nematerijalne kulturne baštine” daje komentar UNESCO-ova modela zaštite nematerijalne kulturne baštine, uvid u probleme kod implementacije takve prakse kao i teorijski pregled na temu održivog razvoja u okviru nematerijalne kulturne baštine. Unutar ove teme поблиže ću prikazati tekst Tvrтка Zebeča “Festivali i održivost nematerijalne kulture, glazbe i plesa” u kojemu uspoređuje tri festivala – Festival folkloru otoka Krka, Međunarodnu smotru folkloru u Zagrebu i Festu sv. Tripuna. Cilj je prikazati različita iskustva kroz povijest folklornih festivala koje se može interpretirati kao sredstvo održivosti pojedinih “ekosustava”, sredstvo koje može

biti fluidno i prilagoditi se širem kontekstu. Festival folklor otoka Krka autor navodi kao primjer očuvanja tradicije organizirane u zajednici koja je i nosi. Festival su pokrenuli sami otočani, 1935. godine, radi turističke promocije svoje kulturne baštine i predstavlja prvi takav festival u Hrvatskoj. Organizira se po cijelom otoku, na malim trgovima različitih gradova, obvezujući tako sve otočne zajednice podjednako. Takva organizacija omogućuje usporedbu sličnosti i razlika između pojedinih zajednica u izvođenju *tanca*, sviranju *sopela* te dvoglasnom pjevanju u tijesnim intervalima. Festival se održava dva dana u godini. Jedan dan nastupaju dječje folklorne skupine, a drugi skupine odraslih izvođača. Tako se osigurava mlađim sudionicima učenje vlastite tradicije, prijenos znanja sa starijih na mlađe te se dugoročno osigurava zaštita baštine. Organizacija je u rukama otočana, koji festival doživljavaju kao značajan identifikacijski simbol svojih zajednica. Festival predstavlja pozitivan primjer “ekosustava” otočana i njihove tradicije. Iako je početna ideja bila prikazati svoju kulturu i običaje turistima, istraživanja su pokazala da je festival značajniji za same izvođače i otočane u identifikacijskom smislu nego za posjetitelje festivala. Drugi primjer je Međunarodna smotra folklor u Zagrebu, koju autor promatra kao primjer procesa očuvanja baštine s uključivanjem stručnjaka. Festival je osnovan 1966. godine i najznačajniji je festival tradicijske, seoske kulture, glazbe i običaja u Hrvatskoj. Cilj festivala bio je približiti folklor široj publici i dati na značaju tradicijskoj kulturi i običajima sela općenito. Bez obzira na političke promjene, od svoga nastanka do danas, ostao je jedan od najznačajnijih folklornih festivala. Skupine za nastupe pripremaju stručnjaci, etnomuzikolozi i etnokoreolozi, od repertoara do kostima, iako svjesni da takav pristup utječe na izvedbu, a dugoročno i stil izvedbe plesa ili pjesme pojedinoga kraja. Treće je proslava sv. Tripuna, koju Zebec uzima kao primjer očuvanja tradicije u kojem nosioci sami odlučuju i planiraju održivost unutar zajednice, ali i kao primjer kompleksnosti zaštite pojedinih elemenata baštine. Sv. Tripuna slave Hrvati iz Boke, koji su naseljavali područje Rijeke, Pule, Zadra, Splita, Dubrovnika i Zagreba tijekom posljednjih dvaju stoljeća. Sv. Tripun kao svetac zaštitnik Kotora i Bokeljske mornarice slavi se još od 809. godine, a proslava se odvija svake godine, 3. veljače, ispred katedrale, izvođenjem *kola svetog Tripuna* Bokeljske mornarice. Dospeljenici iz Boke nastavili su obilježavati taj svetak i po dolasku u Hrvatsku. Iako pozivani od organizatora, izvođači *kola sv. Tripuna* nikad nisu pristali izvesti kolo na nekom od folklornih festivala, što ukazuje na to da zajednica doživljava ovaj ples kao ritual koji se jedino može izvoditi kao dio svečanosti posvećene sv. Tripunu ili svecu zaštitniku grada u kojemu sada žive. Poštujući njihovo pravo da izvode kolo samo u obrednom kontekstu, predloženo im je da predstavnici Međunarodne smotre folklor dođu u Rijeku, 15. lipnja, na dan proslave sv. Vida, zaštitnika Rijeke, prate kolo sv. Tripuna *in situ*, te predstave to nematerijalno dobro posjetiteljima festivala u katalogu Smotre.

Tekst “Etnomuzikolog vs. dinamika održivosti u glazbi – studija slučaja glagoljaškog (crkvenog tradicijskog) pjevanja u Hrvatskoj” Joška Čaleta prikazuje, na primjeru osobnog rada na temu glagoljaškog pjevanja, kako glazbena baština može biti, odnosno jest održiva. Tekst analizira trenutno stanje crkvenoga pjevanja i njegove prezentacijske modele formirane tijekom posljednjih dvaju desetljeća te važnost javne prezentacije u rekonstrukciji, revitalizaciji i reprezentaciji arhaičnih modela u nekom glazbenom “ekosustavu”. Sažetak prezentacije Mojce Piškor “Harmonija disonance – izazov u dobro informiranoj intervenciji” ukratko prikazuje različite aspekte projekta “Harmonije disonance”, osnovanog u okviru Muzičke akademije u Zagrebu, a zamišljenog kao mjesto susreta studenata akademije, iskusnih tradicijskih pjevača i stručnjaka u tradicijskom pjevanju, koji za cilj ima povezivanje akademskog svijeta i tradicijskih glazbenika.

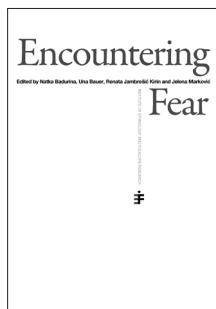
Tekst Gökçe Asen Altınbay “Ideja ‘osjećaja’ u kontekstu održivosti u tradicijskim folklornim plesovima” propituje ideju osjećaja kao impuls koji transformira osjećaj u akciju na primjeru plesa, te kako se osjećaji plesača mijenjaju iz tradicijskog konteksta u odnosu na kontekst pozornice. Tekst pokušava dati odgovor na pitanje koji je koncept osjećaja u održivosti tradicionalnog folklornog plesa spram plesova koji se nalaze na listi nematerijalne kulturne baštine.

Tekst “Svakodnevni posao glazbenika na području Križevaca i njihova ekonomska i afektivna održivost” Jelke Vukobratović nudi uvid u održivost lokalnih glazbenika na primjeru manjeg grada – Križevaca, pitanje njihove financijske sigurnosti kao i potrebu zajednice za lokalnim glazbenicima. Tekst prati polu/profesionalne glazbenike različitih generacija u domeni popularne glazbe u Križevcima i okolici, potrebu za njihovim uslugama, kao i njihovu tržišnu fleksibilnost.

Zbornik predstavlja detaljan uvid u pojedine elemente glazbe, plesa i karnevala uglavnom s područja Turske, Hrvatske, Srbije, Bugarske, Rumunjske i Makedonije. Autori sagledavaju običaje i njihove elemente s različitih stajališta, a teme su sveobuhvatne – od funkcije i živosti pojedinih običaja u životu suvremenog čovjeka, pitanja vezanih za produkciju folklorne pjesme i plesa, studija pojedinih muzičara i njihova utjecaja na zajednicu do današnje funkcije i statusa pojedinih običaja ili rituala. Treća tema zbornika “Glazba, ples i održivi razvoj u Jugoistočnoj Europi” mijenja pogled prema vlastitom iskustvu propitivanjem uloge i pozicije istraživača u očuvanju baštine. Neka od otvorenih pitanja su utjecaj stručnjaka u zaštiti nekog elementa baštine te način rada unutar zajednice koja je nositelj kulturnog dobra, a iznesene su pojedine studije slučaja (dobre) intervencije u zaštiti baštine, kao i problemi “projektizacije baštine” gdje rad na zaštiti baštine zahtijeva rješavanje kompleksnih zadataka, od stručnih do savladavanja ekonomskih, menadžerskih i marketinških vještina.

Publikacija je objavljena na engleskom jeziku i sadrži proširene tekstove nastale na temelju izlaganja sa simpozija, ukupno njih dvadeset četiri, uz dvanaest sažetaka (autora koji nisu priložili cjelovite tekstove), tako da je zbornik cjeloviti prikaz simpozija s tekstovima, programom i fotografijama popratnih zbivanja.

Barbara Majnarić

Encountering Fear, Natka Badurina, Una Bauer, Renata Jambrešić Kirin i Jelena Marković, ur. Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2020., 394 str.

Zbornik *Encountering Fear* objavio je Institut za etnologiju i folkloristiku u ediciji Nova etnografija, a uredile su ga Natka Badurina, Una Bauer, Renata Jambrešić Kirin i Jelena Marković. Nastala kao rezultat projekta “Naracije straha: od starih zapisa do nove usmenosti” (2017–2021), ova monografija objavljena je 2020. godine u vreme kada strah kao “dijagnoza našeg doba” (str. 7) ulazi u svoju akutnu fazu, izazvanu pandemijom bolesti COVID-19. Podeljena u tri celine, knjiga ima ukupno trinaest radova i uvodni tekst (“Encountering Fear: Introductory Remarks”) koji se može izdvojiti kao celovit i kompleksan rad, jer osim napomena o tekstovima koji slede, pruža i osvrt na savremenu situaciju u doba globalne pandemije. Pored toga, autorke teorijski problematizuju

i pitanje straha kao dominantne emocije koja se “poslednjih nekoliko decenija najviše analizira u društvenim i humanističkim naukama u okviru afektivnog preokreta, upravo zbog toga što predstavlja primarnu odliku ljudskog stanja od kraja kratkog dvadesetog veka do danas” (str. 7). Teorijska pitanja i problem straha stavljeni su u širi transdisciplinarni kontekst (psihologije, teorije umetnosti, istorije, studija sećanja, izvedbenih studija) kojim ipak dominiraju (iako u transdisciplinarnom ključu) folkloristička, etnološka i antropološka perspektiva i metodologija.

Prvu tematsku celinu pod nazivom “Encountering Injuries and Wounds” čini pet poglavlja koja se bave strahovima, emocijama, traumama i ožiljcima rata, kao i mehanizmima koje pojedinci ili kolektivi pronalaze da se sa tim bolnim iskustvima nose. Jan Plamper se u poglavlju “Fear: Soldiers and Emotion in Early Twentieth-Century Russian Military Psychology” kroz široko postavljeno istraživanje bavi mestom straha u ruskoj vojnoj psihologiji poznog XIX i ranog XX veka (i krajnje suprotnim pozicijama prema kojima se pravo na strah vojnicima priznaje ili osporava), ali i narativnim mogućnostima izražavanja straha koje je uspostavio Tolostoj u *Sevastopoljskim pripovetkama*. U poglavlju koje sledi (“Fear, the Fantastic, and the Political in the Italian Memory of the Istrian Exodus”) Natka Badurina posvetila se sećanju na istarski egzodus (iseljavanje oko 225 000 ljudi, mahom Italijana, iz Istre i Dalmacije u periodu od 1943. do kasnih 1950-ih godina). Pamćenje tog događaja (i promene u procesima pamćenja) autorka povezuje sa savremenim fenomenom “kulture straha” koji ne odlikuje bavljenje proživljenom traumom, već fokusiranje na pretnju, užas i opasnost. Interesantan aspekt ovog rada je i analiza folklorističkih elemenata korišćenih za demonizaciju Drugog. Polazeći od koncepta afektivne zajednice i afektivnog bavljenja “ratnim nasleđem”, Renata Jambrešić Kirin se u kompleksnom spletu istraživanja (“Fear, Humanity and Managing the Heritage of War: Two Narratives from Western Slavonia”) bavi različitim načinima na koje se u zapadnoj Slavoniji socijalni subjekti konstituišu – u skladu ili u raskoraku sa dominantnim politikama pamćenja. Naročita pažnja posvećena je upravo načinima na koje se hegemonie monolitne memorijske celine usloznavaju i dopunjavaju sećanjima putem elektronskih tehnologija i interneta. Odlika ovog poglavlja, pa i knjige u celini je da kompleksna istraživanja, koja su teorijski dobro obrazložena i metodološki osmišljena, odišu brigom za pojedinca i empatijom – bilo da se bave proživljavanjem strahova i trauma ili instrumentalizacijom emocija koje vode zajednice i pojedince u samoizolaciju i odbacivanje Drugih. Tako i poglavlje Barbare Törnquist-Plewa (“Fear and Cultural Trauma: The Case of the Polish Memory of the Holocaust”) problematizuje pamćenje holokausta u post-komunističkoj Poljskoj i probleme u suočavanju sa vlastitim antisemitizmom. Izuzetno važna pojava za istraživanje straha jeste tišina, kojom se bavi Jelena Marković (“The Silence of Fear, Silencing by Fear and the Fear of Science”) teorijski problematizujući izučavanje tišine i straha, ali i predstavljajući sakupljen i analiziran etnografski materijal iz Like.

Drugu tematsku celinu knjige “The Coding of Fear” čini pet poglavlja koja na različite načine pristupaju žanrovskim određenjima upotrebe straha – od folkloru do različitih umetničkih praksi. Evelina Rudan (“The Coding of Fear in Oral Genres: A Contribution to the Study of Emotions from the Folkloristic Perspective”) se iz folklorističke perspektive usredsređuje na žanrovska određenja i osobenosti narativnog korišćenja straha u bajkama, mitovima i demonološkim predanjima. Na to se nadovezuje Nada Kujundžić (“Inverting the Brave Hero Narrative: Parodic Function of Fear/lessness in Two Grimms’ Fairy Tales”), koja na primeru dve bajke braće Grimm preispituje fenomene straha i neustrašivosti. Strah tj. neustrašivost se javlja kao moćno sredstvo koje omogućava subverziju obrazaca tipičnih za spomenuti žanr. Istraživanjem arhivske građe prve hrvatske psihijatrijske bolnice (danas klinike za psihijatriju Vrapče), Nataša Polgar (“Cultural Codes of Fear: Genre, Gender, (Male) Madness”) posvetila se pre svega narativima pacijenata o fantastičnim bićima, kojima prilazi kao netipičnom folklornom materijalu, preispitujući takođe i odnos koji su lekari imali prema tim narativima. Postdramatskim pozorištem bavi se Una Bauer (“Postdramatic Tragedy and Fear: The Case of Societas Raffaello Sanzio’s

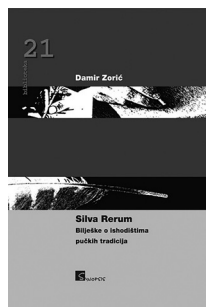
Tragedia Endogonidia”), konkretno mestom koje ima strah u tragediji Endogondiji i uticajem koji je ta tragedija Raffaella Sanzia imala na čitav savremeni tragički žanr. Umetničkom i feminističkom subverzijom straha, ali i intervencijom u mušku kulturu straha (jer dominantna kultura jeste muška i patrijarhalna) bavi se rad Suzane Marjanić (“The Subversive Icon of Pregnancy in Opposition to the Culture of Fear: Visual Practices in a Local Context”).

Poslednja celina pod nazivom “Loci of Fear” u fokusu ima prostore, često liminalne, u kojima strah obitava. Tako Ūlo Vlak (“Ontological Liminality of Ghosts: The Cas of a Haunted Hospital in Tartu”) istražuje duhove i granične prostore (konkretne i apstraktne) sa kojima su oni povezani. Zbornik završava poglavljem Ane Perinić Lewis i Petre Rajič Šikanjčić (“Hidden Historical Cemetery in Zagreb Neighbourhood”) o skrivenim i napuštenim grobljima u Zagrebu i okolini te o lokalnim narativima koji su sa tim prostorima povezani.

Već je u uvodnom delu ovog teksta bilo reči o tome da je dominantna emocija doba u kome živimo strah. Iako se ne bavi isključivo strahom u savremenom kontekstu, ova knjiga istražuje strah iz različitih perspektiva (narativne, kognitivne, afektivne, političke itd) i u različitim društvenim i istorijskim kontekstima, pomažući nam ne samo da bolje razumemo strahove koji nas obuzimaju već i da sagledamo koliko naracije straha, ali i tišina mogu biti moćne.

Knjiga je posvećena Maji Bošković-Stulli (1922–2012) i drugim folkloristkinjama i folkloristima koji su izgrađivali Institut za etnologiju i folkloristiku i učinili ga delom globalne istraživačke mreže. Maja Bošković-Stulli bila je izuzetna naučnica i akademkinja posvećena etnografskim i arhivskim istraživanjima, sa istančanim osećajem za interpretaciju koja je uvek pratila savremena teorijska kretanja i bila u samom vrhu svetske nauke. Monografija *Encountering Fear* dostojna je izuzetnih istraživačkih dometa te naučnice – po kvalitetu, ali i po neverovatnom spoju aktuelnih teorijskih razmatranja i diskusija sa terenskim te arhivskim istraživanjima, ali i drugim transdisciplinarnim ukrštanjima. Budući da predstavlja vrhunsko štivo o strahu u spomenutom transdisciplinarnom polju izuzetno važnom za savremenu humanistiku, odlično je što je objavljena na engleskom jeziku te dostupna internacionalnim akademskim krugovima.

Lada Stevanović

Damir Zorić, *Silva rerum. Bilješke o ishodištima pučkih tradicija*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo 2020., 363 str.

Nova knjiga *Silva rerum: bilješke o ishodištima pučkih tradicija* hrvatskog etnologa, povjesničara, kulturnog djelatnika, diplomata i privrednika Damira Zorića, jednog od pokretača i dugogodišnjeg člana Uređivačkog odbora godišnjaka *Studia ethnologica (Croatica)*, objavljena je 2020. u izdanju sarajevsko-zagrebačkog nakladnika Synopsis i sunakladnika Sveučilišta u

Mostaru. Monografija od 363 stranice podijeljena je u tri veće cjeline. Svaka s po četiri tematska podnaslova predstavlja višegodišnja istraživanja koja autor povremeno predstavlja na Odjelu za etnologiju i antropologiju integriranog studija Sveučilišta u Zadru (2007. – 2010.), na Filozofskom fakultetu i na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti u Mostaru (od 2017.) te u Matici hrvatskoj, u više publikacija pišući o etnološkoj kartografiji, tradicijskim (nad)grobnim oblicima i o doprinosima hrvatskih misionara nacionalnoj i općoj etnologiji. Arhivski, studijski i terenski prikupljeni kroatističko-historiografski, etnomuzikološki, etnografski i mitološki podaci deskriptivno su i komparativno klasifikacijski, interpretacijski i kontekstualizacijski obrađeni na temelju teorija književne kritike, recepcije, intertekstualnosti, kognitivne lingvistike, afekta i interpretacije.

Prva tematska cjelina “Povijest hrvatskoga bajoslovlja” obuhvaća povijesni pregled hrvatskih istraživanja stare slavenske vjere od 18. do 20. stoljeća, s osvrtom na Kukuljevićeva, Nodilova, Gržetićeva, Kušarova, Peiskerova, Pilarova i druga mitološka istraživanja, među kojima i na dosad zanemaren Bedekovićev rad te na noviji Katičićev doprinos. U cjelini “Nikola Andrić o hrvatskom narodnom pjesništvu” autor se, pišući o tom jezikoslovcu i uredniku hrvatskih narodnih pjesama u deset izdanja Matice hrvatske (1896. – 1942.), usredotočio na manje poznate folklorističke tekstove Nikole Andrića, objavljene u *Glasi Matice hrvatske* (1906. – 1909.): o petnaestak zapisivača hrvatskih narodnih pjesama u drugoj polovici 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, o dijelu prepravljanih ikavskih pjesmama iz njihovih zapisa i uvrštenima u korpus srpske usmene književnosti, o tradicijskome pjesničkom motivima *stida* i *susreta sestree s mrvim bratom/zaručnikom*, o kajkavskoj dramskoj motivici pretpostavljenoga indoeuropskog podrijetla po Benfeyevoj *teoriji migracije motiva* koja je preuzeta iz protureformacijske propovjedničke književnosti, o dijalektalnim jezičnim preoblikama narodnih pjesama uzrokovanih mijenama izvedbenog konteksta, o motivu kao temeljnom sadržaju te o promjenjivu obliku i promjenjivoj izvedbi varijantne epske narodne pjesme te o uočenim mitološkim prežiticima u ivanjskim poskočicama. U istoj cjelini Zorić se usredotočio na mistificiranja, falsificiranja i izmišljanja narodnog stvaralaštva pod okriljem europskog romantizma – na južnoslavenskim područjima napose u prosrpskom Verkoviću, Milojeviću, Karadžićevu i Petranovićevu radu. Istaknuo je Jagićeve, Kušarove, Andrićeve, Zovkove i Jovanovićeve kritičke osvrte o tome krajem 19. te Dželaludinove, Jovanovićeve, Kilbardine, Popovićeve i Radenkovićeve u prvoj polovici 20. stoljeća, uključujući i Jovanovićev kritički osvrt na dijelom nepouzdanu zapise hrvatskih zapisivača (Jukića, Martića i Marjanovića) hrvatskih narodnih pjesama. Naglasio je iznimnu ulogu Matice ilirske/hrvatske u sustavnom objavljivanju opsežnoga gradiva južnoslavenskih narodnih pjesama (od 1877.), prije svega zahvaljujući Pavlinovićevu poticaju i Kukuljeviću vodstvu pod okriljem Starčevićeva političkog hrvatstva, također i Andrićevu polemiku o Matičinoj ediciji *Hrvatske narodne pjesme* s predstavnicima srpskih intelektualnih krugova (Tomić, Skerlić i dr.), istaknuvši Andrićevo javno isticanje srpskog odbijanja hrvatskoga nadnarodnog ilirskog pokreta i njegovu obranu činjeničnog stanja “nasuprot proizvoljnih i neutemeljenih stavova”. Zbog svega toga Zorić misli da je nepotpuna, neobjektivna i pristrana bila ocjena polemika hrvatske folkloristice Maje Bošković-Stulli toga bivšega Jagićeva studenta, pripadnika druge generacije *hrvatskih vukovaca* (tzv. *Maretićeve škole*) i političkoga Radićeva suradnika, i da njegove inovativne folklorističke i teatrološke doprinose tek valja vrednovati. To je dijelom i ostvareno uz obilježavanje stogodišnjice objavljivanja prve knjige u nizu *Hrvatskih narodnih pjesama* u Matici hrvatskoj te zahvaljujući suvremenom Vinceovu i Samardžijinu jezikoslovnom sagledavanju Andrićeva rada u kontekstu tadašnje društveno-političke obrane hrvatske narodne, jezične i kulturne posebnosti pod okriljem južnoslavenske pripadnosti i povezanosti.

Nadalje, u “Povijesnim ishodištima jedne gangaške pjesme iz Lovreća” Zorić je motiv “nebo – papir / more – tinta” *hiperbole neizrecivosti* iz dva zapisa lovrečke gange, izostavljena u drugim gangaškim zbirkama, usporedio sa sličnom stilskom figurom u pojedinim pjesmama

iz dalmatinskog zaleđa, jadranskog priobalja, ogulinskoga i gradišćanskog kraja, u hrvatskim propovjedničkim djelima, u babilonskoj, grčkoj, latinskoj, hebrejskoj i islamskoj književnosti, u starijem irskom, engleskom, francuskom, njemačkom i talijanskom pjesništvu itd. Na tragu Jagićevih teza o njezinu orijentalnom, Maretićevih o nehrvatskom te Köhlerovih i Linnovih o vedskom podrijetlu, pretpostavio je moguću joj “dublju povijesnu dimenziju [...] iz pisane književnosti kulture viših društvenih slojeva” – židovskim, islamskim i kršćanskim posredovanjem s azijskog potkontinenta u Europu, a u hrvatsko pjesništvo iz glagoljskih prijepisa.

U drugom dijelu “Etnološkim ishodištima Katičićeve mitološke trilogije” autor je predstavio komparativne strukturalističko-jezikoslovne rekonstrukcije slavenskih pretkršćanskih predodžaba svijeta i razloge utemeljenja, razvoja i stagnacije hrvatske kulturno-povijesne etnološke škole. Potaknut vlastitim predstavljanjem knjige *Ganga – s izvora glas... priređivača Jure Miloša i uvodničara Ante Kraljevića* (Grude – Zagreb, Udruga za očuvanje kulturne baštine Davorija i Dan, 2017.) u središnjici Matice hrvatske, u “Gangama od Cetine do Neretve” prikazao je paradoks prostorno-vremenskog podrijetla i geografske omeđenosti opsežno dokumentirane imočansko-hercegovačke *gange* te paradoks njezine folklorno-izvođačke nezastupljenosti i podrugljivog parafraziranja. Na temelju dosadašnjih objavljenih podataka i vlastitih uvida, u tematskoj cjelini “Strišnjivica” opisao je način gradnje i opremanja hercegovačko-seljačke suhozidne i prizemnice *stri(šn)java kuća* ili *(s)trišnjavica* kosoga slamnatog krova *strihe* ili *strije*. Prema starijim talijanskim pisanim i hercegovačkim usmeno-pisanim molitvenim predlošcima, u “Grudskoj molitvi” prikazao je pučku molitvu *Kralju Žudjiski* iz grudskog zaselka Donje Pocrte.

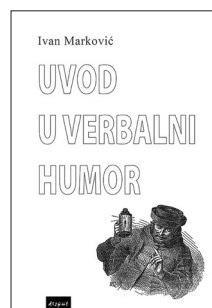
Pod prvim naslovom “Glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Podstrani i Donjim Poljicima” trećeg dijela knjige “Baština je temelj identiteta” autor je predstavio multimedijisku monografiju *Podstrana: glagoljaško pučko crkveno pjevanje u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji* (Zagreb, HKU Pjevana baština, IEF i HKS, 2017.) projektnog voditelja Dragana Nimca, skupine suradnika (Čaleta, Milanović, Šimunić, Jankov i dr.) i brojnih pučkih pjevačkih skupina, koja je u dosadašnjemu ostvarenom nizu od jedanaest glagoljaških publikacija doprinos “sastavnici suvremene kulture” i spomenik izričaju “univerzalnog kršćanstva, onog istočne i onog zapadne tradicije”. Autor je pritom podsjetio na podatke iz Ivaniševićeve poljičke monografije o tradicijskim glazbalima diplama, sviralama, guslama i harmonici, o crkvenome *glagoljaškom pivanju na 'rvasku*, o dvoglasnome muškom *kiridžijskom (putničkom) pivanju* i o ženskoj *ojkavici*. “Novi prilozi kulturološkim poglavljima naše misološke historiografije” posvećeni su hrvatskim misionarima (Kašiću, Ratkaju, Szentmártonyju, Plantiću, Marchesettiju, Sušiću, Konščaku), još donedavno zanemarivanima u hrvatskoj historiografiji, napose misionarima iz austrijskih isusovačkih redova koji su od 16. stoljeća nadalje, potaknuti naukom *kršćanskog univerzalizma* u kontekstu europske dvorske, državne i crkve interesne politike, uz misionarski posao na Bliskom istoku, u Srednjoj i Južnoj Americi istodobno ostvarivali istraživačka prirodoslovna, geografska, lingvistička i etnografska postignuća. Ipak, misiološke teme u Hrvatskoj doživljavaju preporod zahvaljujući časopisu *Vrela i prinosi – Fontes et studia* (obnovljenom osamdesetih godina 20. stoljeća), publikacijama etnologa Damira Zorića i Velimira Bugarina, knjizi *Rađanje hispanoameričkog svijeta* (Zagreb, Naklada Ljevak, 2007.) hispanistice Mirjane Polić Bobić, *Paragvajskim pismima* (Zagreb, MH, 2015.) Mirjane Polić Bobić i povjesničara Mije Koradea te aktualnim povijesnim priložima Matičina urednika Zorana Ladića. Treći Zorićev prilog “Vinko Paletin između B. Las Casasa i J. G. Sepúlveda” predstavlja život Vinka Paletina (16. st.) plemićkog podrijetla, autora djela *Izvišće o Novoj Španjolskoj i O pravu i pravednosti rata...* u kojima se taj korčulanski dominikanski redovnik dvoumio između dva tadašnja oprečna mišljenja o odnosu kršćanskih španjolskih konkvistadora prema nekršćanskim američkim domorocima. Naime, u valadolidskoj raspravi (1550., 1551.) pred papinskim izaslanikom prvi stav o bezuvjetnim domorodačkim pravima (španjolskog dominikanca i meksičkog biskupa Bartoloméa Las Casasa)

i drugi o pravu na španjolsko prisilno osvajanje i pokrštavanje (španjolskog teologa i pravnika Juana Ginés de Sepúlveda) nisu rezultirali izjašnjenjem španjolskog kralja Karla V., ali ipak jesu tadašnjim donekle humanijim odnosom prema domorocima i suvremenom hispanoameričkom borbom za ljudska prava. Potaknut cjelovitom monografijom *Zagonetka virdžine: etnološka i antropološka studija* Jelke Vince Pallua (Zagreb, IDZ Ivo Pilar, 2014.), kojoj je prethodio rad "Pravni položaj ostajnice-virdžineše u stočarskom društvu regije Dinarida" (Beograd, SANU, 1976.) Marijane Gušić, autor se u četvrtom tematskom prilogu "Zavjetovanje djevojke (virdžine) u tradiciji balkanskih gorštaka" kritički osvrnuo na brojne istraživačke, većinom ideološke interpretacije balkanskogorštackog zavjetovanja djevojke *muškarače*, *muškobanje*, *ostajnice*, *tobelije* ili *virdžine* pred dvanaest starijih članova lokalne zajednice na muški način života i na ostanak u roditeljskom domu bez sina, radi očuvanja časti, ugleda i etosa patrijarhalne zajednice. Naglasio je izniman doprinos etnologinje Vince Pallua toj temi u okviru metodološkog aparata ne samo tzv. *stare* (etnološke) nego i *nove* (kulturnoantropološke) škole.

Svojom najnovijom knjigom Damir Zorić potvrđuje da je jedan od ponajboljih suvremenih nastavljača tradicije hrvatske kulturnopovijesne etnološke škole, u novije doba često nepravedno odbacivane kao "zaostale, nekorisne i mrtve".

Lidija Bajuk

Ivan Marković, Uvod u verbalni humor, Disput, Zagreb 2019., 284 str.

Kao svojevrсни topos, u uvodnim se napomenama knjiga o humoru ili pak u njihovim predstavljajima ističe da knjiga o smiješnome sama ne mora biti smiješna, no s druge strane rijetke su studije o humoru koje će prvo poglavlje, pomalo antimarketinški, nasloviti "Nije riječ o smijehu" da bi unutar toga poglavlja ponudili teorijsku elaboraciju naizgled sinonimnih, a opet međusobno udaljenih pojmova kao što su *smijeh*, *komika*, *humor*, *duhovitost* i sl. Upravo potonje čini jezikoslovni kroatist Ivan Marković u svojoj knjizi *Uvod u verbalni humor*, držeći se cijelom njezinom duljinom načela, iskazanog u predgovoru, da je to "jedna od onih knjiga koje tapkaju oko svojega predmeta, koji vazda nekako izmigolji iz ruku, ne znajući mu pravu narav, razumijevajući ga tek donekle" (str. 7). S osviještenom autorskom pozicijom jezikoslovca koji proučava područje u koje su njegovi hrvatski sustručnjaci prerijetko zalazili Marković se s jedne strane nadovezuje na tradiciju hrvatskih književnih teoretičara i estetičara, a s druge pak na sada već nepreglednu inozemnu literaturu o humoru iz perspektive lingvistike, književne teorije, psihoanalize i društvenih znanosti. Knjiga u cjelini potvrđuje Markovića ne samo kao vrsna filologa (u što su se čitatelji njegovih prethodnih knjiga i radova višekratno uvjerali) nego

i lucidnoga i duhovita autora, što je i više nego poželjan preduvjet za bavljenje verbalnim humorom.

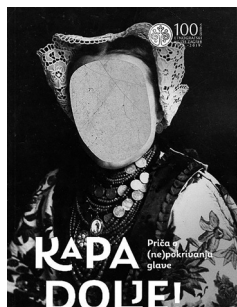
U već apostrofiranom prvom poglavlju autor etimološki povezuje pojmove *smijeh* i *osmijeh*, podastirući potvrde psiholoških i evolucijskih istraživanja o tipovima osmijeha kao fizičke, facijalne ekspresije smiješnoga, makar smiješno ne mora uvijek izazvati osmijeh niti je osmijeh sigurna potvrda smiješnoga. Osmijeh tek potvrđuje ugodu (koja može biti rezultat nečega humornoga), ali može biti izraz i mnogih drugih, pa i suprotnih emocija. Uspoređujući morfološki izrazito razrađenu tipologiju osmijehâ američkoga psihologa Paula Ekmana (uz precizne podatke o kontrakcijama pojedinih mišića lica) i niti približno razrađene taksonomije smijeha, Marković postupno ulazi u srž problema – nemogućnost precizne definicije smiješnoga, te se u ostatku poglavlja zadržava na filogenetskom odnosu smijeha i osmijeha te pitanju njihova evolucijskoga primata. Najvažniji uvid iz bogate literature o tom pitanju jest da postoje dvije temeljne vrste smijeha: jedan koji je ne-voljan, spontan, potaknut podražajima i poduprt osjećajima (*Duchenneov smijeh*) i jedan koji je voljan, hotimičan pokret nepovezan s emocionalnim iskustvom (*Ne-Duchenneov smijeh*). Za te su dvije vrste smijeha zadušeni različiti moždani sustavi, a Duchenneov smijeh, koji je iskonski povezan s pozitivnim emocionalnim iskustvom te pripada fenomenu interakcijskih zaraza, ljudskoj je vrsti urođen i izvire iz onoga što stručnjaci nazivaju *ne-ozbiljnom društvenom inkongruentnošću*. Riječ je o “nekom temeljnom neskladu između prošlog iskustva i očekivanog ili pretpostavljenog ishoda s onim što se odista zbude, a odvija se u prikladnom, ne-ozbiljnom kontekstu” (str. 28). Važno je polazište za daljnji tijek rasprave zaključak da je struktura onoga što mami Duchenneov osmijeh kulturno naslijeđena, što podrazumijeva i gradivo koje ispunja tu strukturu i norme o prikladnosti humora i smijanja. Marković nam nadalje podastire novija psihološka istraživanja koja donekle modificiraju uvriježenu distinkciju dvaju tipova osmijeha, budući da su se pokazali neuniverzalnima, i koja nude trojnu podjelu na *osmijeh užitka*, *osmijeh naklonosti* i *osmijeh nadmoći*. U završnome dijelu prvoga i temeljnoga poglavlja knjige podastiru se još i uvidi fonetskih istraživanja koja smijeh, nasuprot osmijehu, univerzaliziraju i tipiziraju kao izmjenjivanje vokalolike jezgre i aspiriranoga glasa *h*-tipa. Novija pak fonetska istraživanja razlikuju tri vrste smijeha (*napadaj*, *zov* i *odsječak*) i preciziraju da vokalski udio pripada središnjim vokalima (što zapravo isključuje stereotipne smjehove *hi-hi* i *ho-ho*), ali možda je još važniji općeniti zaključak tih istraživanja da smijeh nije stereotipizirano ljudsko glasanje.

Svi prethodni interdisciplinarni uvidi autoru su bili nužni kako bi podcrtao distinkciju *smijeh* – *smiješno*, odnosno kako bi uokvirio svoje temeljno istraživačko područje, a to je dosjetka kao čestica ponajprije verbalnoga humora, koji je za Markovića “duhovitost ili igra jezikom u najširem smislu riječi, dakle svakovrsno poigravanje bilo oblikom bilo sadržajem, bilo na razini jedne jedine riječi bilo na razini kraćega ili dužega teksta” (str. 39). U sljedećem poglavlju, “Gipkost i krutost, igra i jezik”, do te će se definicije dolaziti iscrpnim uvidom u poznatu teoriju smijeha izazvanog komikom koju je u knjizi *Smijeh (Le Rire, 1900)* iznio francuski filozof Henri Bergson. Ono što je za Bergsona *komično* jest mehanička krutost ili automatizam suprotstavljen gipkosti, a *smijeh* “je pak ljudskim razvojem dostignuta društvena gesta ukora, kazne, korekcije [...] mehaničke krutosti pojedinca koja služi korisnomu [...] cilju općeg usavršavanja, boljega života i opuštanja” (str. 45). Razlikujući tri temeljna tipa komičnoga, *komiku pokreta*, *držanja* i *oblika*, *komiku situacije*, *djelovanja* i *riječi* te *komiku ljudskoga karaktera*, Bergson polazi od tri temeljna elementa: *ljudskosti*, *neosjetljivosti* i *društvenosti*, nadovezujući se na aristotelovsku tradiciju shvaćanja čovjeka kao životinje koja se smije i zaključujući da izvan čovjeka ne postoji ništa komično. Folkloristi će cijeniti Markovićevu dopunu, tj. pozivanje na Proppov uvid o pedeset godina starijem istome uvidu iz pera N. G. Černyševskija. Nakon iscrpnoga raščlanjivanja Bergsonove teorije komičnoga autor se bavi i teorijom igre, referirajući se, između drugih, na glasovitoga povjesničara Johana Huizingu, kulturologa Rogera Cailloisa i

folklorista Alana Dundesa. Logičan slijed za jezikoslovca predstavlja prelazak na jezične igre ili igre riječima, ali jezikoslovac Marković istovremeno i kritizira uobičajeno kataloško jezikoslovno bavljenje igrama riječima i rezultirajuće taksonomije koje "htjeli-ne htjeli završe na istom, na destiliranim gramatikama" (str. 64), pledirajući na holističko razumijevanje igre riječima kao igre jezikom u njegovoj punini. To može pretpostavljati "kakvu hotimičnu manipulaciju zvukom, značenjem i uporabom, bilo kakvo njihovo svjesno preuređivanje, preosmišljanje ili ukrštanje, ne samo na razini riječi nego na nižima i višima, koje ako je dovoljno neočekivano ili inovativno može biti duhovito pa onda eventualno i smiješno" (str. 65). Dosljedan u interdisciplinarnome pristupu problematici humora, Marković se u trećem poglavlju, "Optativ i prezent, igra i tendencija" primarno bavi psihoanalitičkom tradicijom bavljenja humorom, naglašavajući važnost Freudova ljetnoga sna 1895. godine o pacijentici Irmu (opisanog i analiziranog u *Tumačenju snova* iz 1900.) za cjelovito bavljenje i razumijevanje Freudove studije *Dosjetka i njezine veze s Nesvjesnim* (1905). Iz analitičkoga dijela te studije Marković izlučuje tri ključne tehnike dosjetke: *zgušnjavanje*, *skretanje* (*pomak*, *izmještanje*) i *neizravno prikazivanje*, donoseći brojne i raznovrsne ilustracije. Četiri tendencije dosjetke koje je uočio Freud (*opscenost*, *agresivnost*, *cinizam* i *skepsa*) predstavljaju kariku koja uz prvotnu tendenciju za ugodu u igri šalu pretvara u dosjetku. Logičan daljnji korak u Markovićevo jezikoslovnom bavljenju humorom jest pomna analiza doprinosa američkoga jezikoslovca i antropologa Charlesa F. Hocketta u poglavlju "Jezikoslovac antropolog čita psihijatra antropologa". Kritizirajući zastranjenja generativistike i proučavajući stvarnu govornu praksu, Hockett nudi tri elementarna mehanizma proizvodnje govora koja su na djelu i u govornim omaškama: stapanje, analogiju i redigiranje. Mehanizmi govornih omašaka, prema Hockettu, na djelu su i u hotimičnim igrama riječima (engl. *pun*), koje počivaju na polisemnosti ili homonimičnosti (što je tipičan postupak u retoričkoj figuri antanaklazi) dovodeći do dvosmislenosti. Šire shvaćeno Hockettovo bavljenje dosjetkom Marković suprotstavlja proučavanju vica kao najčešćem (i jezikoslovnom i nejezikoslovnom) bavljenju verbalnim humorom s uobičajenim opisivanjem dvočlane ili tročlane strukture vica. Doprinos Hockettova bavljenja humorom u dosjetkama Marković pronalazi i u upućivanju na u njima nerijetko prisutne mikrostrukturne tekstualne vrste (*književne minimalizme* prema Josipu Užareviću), tj. one kojima je "perlokucijska snaga takva da u slušača izazivaju ugodu i smijeh te da su kratke, zbijene" (str. 135). Sljedeća dva poglavlja u knjizi iznose doprinose semantičkih ("Scenarijske opreke") i socioloških teorija verbalnoga humora ("Meti i kazivači"). Tvorac cjelovite jezikoslovne teorije verbalnoga humora, rusko-izraelsko-američki semantičar Victor Raskin, s jedne se strane oslanjao na doprinose generativne semantike, a s druge pak u svoju teoriju uključio Griceove maksime, teoriju govornih činova i pojam mogućega svijeta. U toj je teoriji ključan pojam *okvira* (engl. *script*), koji se definira kao "formaliziran i strukturiran komad povezanih semantičkih obavijesti" (str. 147), a koji se u primjeni semantičke teorije na humor uobičajeno naziva *scenarijem* i podrazumijeva temporalnu uređenost. Tri su osnovne vrste scenarija: situacijski, personalni i instrumentalni, a njihova usvojenost među govornicima predstavlja zapravo njihovo izvornogovorničko znanje o djeliću svijeta. Uporabom neelementarnih scenarija, koji ne rabe samo znanje jezika i opća znanja nego i enciklopedijsko znanje, stvaraju se sofisticirane dosjetke čije su aluzije razumljive ograničenom broju slušatelja. Važan nasljedovatelj i širitelj Raskinove semantičkoscenarijske teorije verbalnoga humora jest njegov nekadašnji doktorand, a danas jedan od najutjecajnijih autora na području verbalnoga humora Salvatore Attardo. Raskinovo opimjerivanje scenarijskih opreka na seksualnim, etničkim i političkim vrstama humora poveznica je s doprinosima sociološke teorije humora Christiea Daviesa, kojima se bavi šesto poglavlje Markovićeve knjige. Višedesetljetno Daviesovo nastojanje da komparativnokulturno opiše najčešću vrstu humora i vica osim seksualne rezultiralo je spoznajom da su u takvom tipu humora ključni scenariji *glupost* i *prefriganost*. Tipični je izdanak takve vrste humora *etnički vic*, raširen u većini društava, a u zapadnim industrijaliziranim društvima mete su *glupe* i *prefrigane* etničke skupine, u pravilu manjine. Velik dio ovoga

poglavlja predstavljaju brojne ilustracije i razrade pojedinih tipova viceva s obzirom na mete i kazivače tih viceva. Važno je naglasiti da vicevi koji kritiziraju glupost nemaju samo etničke nego i političke mete, za što su sjajne ilustracije vicevi o komunističkim vlastodržcima. Završno poglavlje knjige, "Neke nove stare smjernice", nudi određene novije poglede na verbalni humor, ali najprije se prikazuje doprinos knjige Arthura Koestlera *Stvaralački čin* (1964), u kojoj su kao tri područja kreativnosti prepoznati humor, znanost i umjetnost, bez međusobnih oštih granica. Utjecaj je te knjige vidljiv u novijim radovima, primjerice Gillesa Fauconniera i Marka Turnera te Roberta Latte. Suvremeno jezikoslovno bavljenje verbalnim humorom kreće se nasljedovanjem, daljnjom razradom, ali i kritikom Attardo-Raskinova modela opće teorije verbalnoga humora (GTVH), a to sve u konačnici vodi zaključku da je "literatura o (verbalnome) humoru zastrašujuće nabujala u svim smjerovima i da čitatelj dalje može širiti svoje neznanje" (str. 243). Unatoč ironičnom autorskom stavu koji doprinosi toposu znanstvene skromnosti, prikazivač knjige zaključit će sasvim drugačije: knjiga *Uvod u verbalni humor* Ivana Markovića pravi je početak za sve jezikoslovce, folkloriste, književne teoretičare, stilističare, retoričare (da nabrojim samo neke) koji svoje neznanje o verbalnome humoru žele pretvoriti u trajno i za daljnja istraživanja više nego poticajno znanje.

Davor Nikolić

Aida Brenko, Marena Kurtin, Vesna Zorić, "Kapa dolje!" Priča o (ne) pokrivanju glave, Etnografski muzej, Zagreb 2019., 344 str.

Godina 2019. pokazala se kao vrlo plodonosna izložbama koje su je obilježile, a koje su prigodno i nagrađene. Izložba "Kapa dolje!" *Priča o (ne)pokrivanju glave*, otvorena u rujnu spomenute godine, okrunila je Aidu Brenko, Vesnu Zorić i Marenu Kurtin nagradom "Milovan Gavazzi" u kategoriji muzejskog rada za autorstvo i muzeološki doprinos izložbe koja će se moći pogledati u Etnografskom muzeju sve do 31. prosinca 2021. godine. Ova izložba okitila se i slavljeničkom atmosferom s obzirom na to da se njome obilježila 100. obljetnica samog muzeja. Njome su autorice htjele ne samo muzeološki pristupiti naziranju značenja pokrivala već ih i ispisati na domaćem terenu, ali i onom europskom, odnosno svjetskom. Upravo tako teče priča o pokrivalima i u bogatom katalogu izložbe koji na 344 strane tekstualno i fotografijama prati pokrivanje, ali i otkrivanje glave u povijesnom i u današnjem kontekstu, a što je čini obuhvatnom i čvrstom referencom svih kompleksnih značenja koja mogu biti izrečena pokrivalima.

Pokrivala za glavu predstavljala su gotovo pa žarišnu točku identiteta, dok su danas žarišne niti usmjerene ponajviše prema vjerskom kontekstu. Iako su danas pokrivala, kao uostalom i odjeća, uglavnom izgubila svoju društvenu vrijednost koja se na Zapadu pretvorila u tek simboličku, zadiranjem u prošlost možemo otvoriti vrata širem razumijevanju kulturnih identiteta.

Alison Lurie svoj pokušaj da se odjeća promatra kao jezik započinje tvrdnjom da i odjeća mora posjedovati svoj rječnik i gramatiku, a kako u jezik odjeće ne pripadaju samo odjevni predmeti već i načini vezivanja i ukrašavanja kose, modni dodaci poput šešira i nakita, mogu se često javiti kao arhaizmi, odnosno stiliziranje kose kod nekih je bio znak pokušaja ostajanja odanima svom vremenu. Od višestrukih funkcija odjeće ona glavna, kako piše Roland Barthes, jest da znači. Pa tako i u samom uvodu kataloga stoji: "Pokrivanje ili otkrivanje glave može izražavati složena moralna značenja, vjersku, nacionalnu ili klasnu pripadnost, ekonomski položaj, zanimanje, spol, dob, bračno stanje ili sudjelovanje u ritualu na način koji obvezuje i primorava. Te funkcije pokrivala bitne su za zajednicu jer pokrivanje uvjetovano pukom fizičkom potrebom gotovo da i ne postoji" (str. 7).

Autorice izložbe, ujedno i autorice tekstova u katalogu započinju ovu priču od njezina zaista samog početka. Tekst Aide Brenko bavi se počecima skupljanja etnografske građe i sustavnijeg bavljenja tim segmentom koji je omogućen osnivanjem odbora od strane Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Vladimir Tkalčić kao prvi kustos Etnografskog muzeja zaslužan je za osnovni koncept rada, a "u skladu s konceptom prosvjetiteljstva pretpostavljalo se da je upravo seljačka kultura izvorna, različita od kulture svih drugih naroda te da na osnovu pučke kulture valja konstruirati nacionalni identitet, odnosno, identitete nacionalne države" (str. 12). Nadalje, Vesna Zorić predstavlja pokrivala za glavu iz zbirke muzeja, a koja je oduvijek predstavljala unikatne predmete te je stoga "cilj ovog segmenta izložbe prezentirati bogatstvo toga odjavnog inventara ne samo s estetske strane, nego i mnogostruka komunikacijska značenja gdje se pomoću njih iskazuje spolna, dobna, vjerska ili klasna pripadnost, društveni i ekonomski položaj, emocija, zanimanja, ideologija" (str. 68).

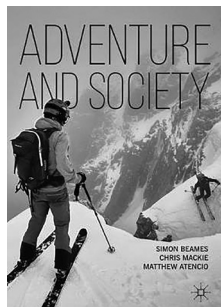
Tekst ispod slike starijih žena ispred crkve u naselju Rečica 1923. godine posluži će kao uvertira u još jedan tekst Aide Brenko koji u središte postavlja pokrivanje u vjerskom kontekstu: "Žensko pokrivanje glave danas najčešće vezujemo uz druge kulture i vjere, stoga treba naglasiti činjenicu da su žene u seoskim zajednicama diljem Hrvatske do Drugoga svjetskog rata najčešće bile pokrivene prilikom boravka izvan kuće. U dane su žene bile pokrivene i u kući" (str. 182). Prisjetit ćemo se ovdje i primjera iz suvremene mode u vidu kolekcije *Between* (1996./1997.) Husseina Chalayana koja se ne bavi samo političkim pitanjem osobne prirode nego unosi i moment oprečnosti i uvijek prisutne zaintrigiranosti Zapada na spomen nikaba. Najdugovječnijem pokrivalu za glavu, kapuljači tekst je posvetila Mareta Kustin, a slijedi mu tekst iste autorice koji pokriva proizvodnju šešira, od obrta preko umjetnosti do mode. Potonji tekst upravo prati promjene značenja u nošenju šešira, pa je tako šešir svoje najživlje razdoblje proživio nakon Francuske revolucije, a krajem 1960-ih gotovo je isključivo u službi mode (str. 210). Tekst prati i klobučarski i kitničarski zanat, ali i hrvatsku modu uobličenu u proizvodima industrije Salamona Bergera u trenutku jačanja nacionalne svijesti i identiteta krajem 19. i početkom 20. stoljeća: "Organizirao je kućnu radinost za izradu primjenjivog tekstila koji je promovirao u stranom tisku i na svjetskim izložbama. Proizvodnja je imala sve karakteristike dizajnerske radionice, tj. modno-industrijskoga pogona" (str. 239).

Izložbeni krug se zatvara prateći promjenu u dizajnerskom oblikovanju od *Arts and Crafts* do suvremenog pristupa. Tako su navedene razlike upriličene postavljanjem predmeta industrije Berger i umjetnika Staše Čimbur, Tihane Mikše, Josipe i Marijane Bronić, Silvija Vujičića. Pokrivala u službi supkultura, ceremonija, društvenih događanja upotrebljavaju se kao mostovi ili ograde. Antropolozi Mary Douglas i Baron Isherwood društvenu upotrebu robe, govoreći o simboličkoj potrošnji u tvorbi identiteta, upravo reduciraju na spomenute dvije funkcije, povezivanje s drugima ili razdvajanje od drugih. Kreativna upotreba odjeće pruža pojedincu mogućnost potvrđivanja ili potpunog negiranja činjenica koje okružuju njegov identitet. Patrizia Calefato tako, referirajući se na Wittgensteina, odjeću predstavlja kao svojevrsnu masku tijelu,

kao što je jezik maska mislima. Odjeća može reflektirati značenja u znatno drugačijim kontekstima, a ono što nosimo može biti i ekspresija političkih i nacionalnih pripadanja, a takvo što smješta modu u samu bazu kompleksnog sastava značenja.

Dakle, potpuno je jasno da je u današnjem kontekstu gotovo nemoguće iz slučajnog susreta na ulici donijeti zaključak o nečijem bračnom, političkom ili inom statusu na temelju isključivo vizualnog. Isto tako, zasigurno bismo i naišli na društvene kodove koji se pokušavaju oduprijeti suvremenom vremenu ili pak samo zadržati tračak nostalgije.

Ana Gruić Parać

**Simon Beames, Chris Mackie,
Matthew Atencio, *Adventure and
Society*, Palgrave Macmillan, London
2019., 205 str.**

Zadnjih dvadesetak godina, zbog promjene stila života sve većeg broja zapadnjaka, ali i iz drugih razloga ubrzano se razvijaju i u svojim interesima sve više šire studiji aktivnosti na otvorenom (engl. *outdoor studies*). Ono što je nekada postojalo kao iskustveno učenje i što je krenulo uglavnom iz pedagoške struke, a odnosilo se na razne alternativne edukativne prakse koje su se željele distancirati od disciplinskog i disciplinirajućeg modela obrazovanja u foucaultovskom smislu riječi, razvijenog u vrijeme moderne i pojave kapitalizma, do danas se proširilo u brojne druge društvene i humanističke grane. Knjiga *Avantura i društvo* jedno je od takvih djela koje nam balansirajući na tromeđi između kulturoloških, sportskih i socioloških studija pokušava približiti motive suvremenog čovjeka za izlaganje riziku i avanturi, kao i kompleksne društveno-ekonomske okolnosti koje ga na to navode i u tome podržavaju. Knjiga je pisana kao priručnik, da ne kažem udžbenik, za sve one koje zanimaju nešto "ekstremniji" sportovi iz kulturološke i sociološke perspektive, ali i kao oblik iskustvenog učenja. Sastoji se od jedanaest poglavlja u kojima se nakon konceptualizacije temeljnih pojmova avanture i rizika, avanturističke sportove (često kod nas nazivane i pustolovnicima) provlači kroz različite fenomene suvremenih društava poput kapitalizma i konzumerizma, socijalnih medija, turizma, ekologije itd. Pritom autori neprestano reflektiraju i na kolonizatorsko nasljeđe u sportu, ili barem u pustolovnim sportovima kojima uglavnom bjelačka muška populacija ispunjava svoje slobodno vrijeme. Zahvaljujući podnaslovima unutar poglavlja i sažetcima na kraju poglavlja svaka je tematska jedinica još preglednija, a pitanja za diskusiju i primjeri slučajeva dodatno približavaju temu svakodnevnom iskustvu čitatelja. Na kraju svakog poglavlja nalazi se i popis preporučene literature za pojedinu tematsku cjelinu, a na samom kraju knjige indeks. Knjiga, pa i ovaj prikaz, uvode u kulturnoantropološki istraživački vokabular brojne nove izraze za koje se nadamo da će zaživjeti i u regionalnoj istraživačkoj praksi.

Predgovor potpisuje Barbara Humberstone, ambasadorica *outdoor* studija u Engleskoj, zemlji koja je uz Australiju i SAD začetnica studijskog promišljanja aktivnosti na otvorenom. Prvo poglavlje knjige, kao što je već spomenuto, bavi se konceptualizacijom pojma avanture i praćenjem njegove povijesne pojave i upotrebe. Upravo je ovdje vidljiva povezanost avanturizma s kolonizacijom, odnosno imperijalnim projektom i razvojem kapitalizma budući da se u današnjem smislu značenja riječi avantura povezuje s trgovačkim avanturama jedrenja morima i ekspedicijama zapadnjačkog čovjeka koje su istovremeno uključivale otkrivanje, eksploataciju, ali i podređivanje. Autori citiraju Marthu Bell, koja smatra kako je kulturna produkcija današnje avanturističke i heroističke individue smještena unutar postojeće povijesti imperijalizma i prisilne nejednakosti. U tom smislu je i historijski pojam avanture dugo vremena isključivao i marginalizirao žene kao i druge koji nisu bili dio tzv. avanturističke klase. Glede konceptualizacije, za pojam avanture doznajemo da u sociološkoj teoriji ima različita tumačenja i značenja, a za autore ove studije avantura je prije svega subjektivna i relativna. Usto, autori se u opisu fokusiraju na avanture koje osobe same odaberu da ih iskuse i to u obliku avanturističkih sportova. Kao zajedničke osobine takvog tipa avantura autori navode da one: imaju elemente izazova, uzbuđenja i (u većini slučajeva) rizika; odvijaju se u zahtjevnim prirodnim ili umjetno stvorenim okruženjima; po načinu organizacije su znatno opuštenije od popularnih *mainstream* sportova; predstavljaju slobodu od dominantne sportske kulture ili njezinu opoziciju; individualističke su, ali teže izgradnji grupe ili supkulture. Drugi pojam koji se spominje u naslovu ove knjige – društvo, autori definiraju kroz pojam zajednice. Svejedno je li neka zajednica povezana geografski, zajedničkom aktivnošću ili tehnologijom i društvenim mrežama – svima im je zajedničko to da kao skupine imaju jači osjećaj identiteta, interakcije, zajedničke načine mišljenja i djelovanja, odnosno zajedničku kulturu (u smislu navika, normi, vrijednosti i načina života) i zajedničko pripadanje društvu. Iako se danas avanturistički sportovi romantično prikazuju kao način bijega od *mainstream* kapitalističkog, materijalističkog, mediokritetskog načina života i svijeta, s druge strane i paradoksalno takvi su sportovi često zbog skupe opreme i zahtjeva za velikom količinom slobodnog vremena da bi se mogli prakticirati velikim svojim djelom rezervirani za privilegirane društvene skupine, na kraju upozoravaju i potiču na promišljanje autori.

Drugo poglavlje “Avantura i suvremeno društvo” predstavlja strukturalni determinizam kao teorijski pravac kojim se autori vode u objašnjenju ponašanja i aktivnosti osoba kao i ograničenja na koja nailaze u avanturističkim sportovima. Kroz pozicioniranje unutar moderne i postmoderne, autori pojašnjavaju fenomene i osobitosti današnjeg svijeta poput nesigurnosti, tehnologije, mobilnosti, umreženosti kako bi čitatelja opremili za bolje razumijevanje avanturističkog stila života u trenutnim društvenim okolnostima. Ti su fenomeni i osobitosti suvremenih društava avanturističke sportove kroz vrijeme polako s margine doveli u centar i *mainstream*, do te mjere da su, na primjer, sportsko penjanje, skejtbording i surfanje postali dio obitelji olimpijskih sportova na olimpijadi u Tokiju ove, 2021 godine. Nestrukturirane sportske aktivnosti u nekom trenu se populariziraju, to rezultira zahtjevima sportaša za poboljšanjem opreme, željama fanova da se identificiraju s aktivnostima i poduzetničkim nosom za otvaranjem novog tržišta, što sve zajedno dovodi do toga da se fiksira prihvatljiv i normiran set kulturnih praksi vezanih uz tu aktivnost. Da bi čitatelj bolje razumio taj proces, u nastavku autori pojašnjavaju koncept racionalizacije Maxa Webera, figuracijske perspektive Norberta Eliasja i hegemonije Antonija Gramscija.

Poglavlje “Svakodnevne avanturističke prakse” bavi se pitanjem zašto bi netko uveo u svoj svakodnevni život avanturističke aktivnosti u obliku pustolovnog sporta, a razloga za to postoji mnoštvo, kao i iskustava, interesa i motiva. Neki samo traže nova i uzbudljiva iskustva koja će ih udaljiti od svakodnevne rutine i ograničenja nametnutih raznim obvezama, drugi vole

osjećaj koji nastaje kad rade nešto pustolovno bivajući pritom svjesni da nema boljeg načina za proživjeti taj trenutak (engl. naziv za taj osjećaj je *stroke*), dok mnoge u avanturističke sportove privlači osjećaj "zone" (engl. *flow*) koji se može opisati kao optimalno iskustvo postignuto kroz kombinaciju izazova, prilike za akciju i stanja visoke koncentracije i kontrole što vodi do osobnog zadovoljstva i osjećaja nagrađenosti. *Flow* nastaje ako je izazov previše iznad naših mogućnosti ili pak ispod njih – da bismo doživjeli *flow*, izazov mora biti dohvatljiv, ali uz određeni napor. Budući da se pustolovni sportovi uvelike događaju na otvorenom, autori navode da oni zbog toga mogu izazvati i spiritualna iskustva koja osobama daju osjećaj osobne transformacije. Charles Taylor, na primjer, smatra da surfanje stvara osjećaj pripadanja prirodi i inspirira na prokolišno djelovanje te prihvaćanje i njegovanje vrijednosti suživota s prirodom kod mnogih surfera. I konačno, pustolovni sportovi razvijaju društvene odnose i osjećaj zajednice i zajedništva. U pustolovnom sportu iznimno je važan koncept zajedništva (engl. *communitas*) kao smislenog drugarstva koje nastaje iz zajedničkih izvanrednih iskustava i rituala koji nisu dio svakodnevnog života. U takvom zajedništvu vanjski svijet i uloge iz svakodnevnog života postaju irelevantni, a razvijaju se stručnost i specijalizirane uloge vezane uz zajedničku avanturističku aktivnost unutar zajednice.

Četvrto poglavlje "Avantura i rizik" donosi nam diferencijaciju između opasnosti i rizika. Dok je opasnost nešto što nam može naškoditi, rizik se odnosi na vjerojatnost i ozbiljnost povrede od opasnosti. Iako je u prvom poglavlju avantura definirana kao relativna i subjektivna kategorija, u avanturističkim sportovima postoji potkategorija koja se naziva ekstremni sportovi, a koja se definira kao aktivnost u kojoj je ishod loše odrađene pogreške ili nesreće smrt. U nastavku poglavlja autori daju različita sociološka obrazloženja zašto u današnje vrijeme ljudi odabiru rizične oblike zabave odnosno aktivnosti, no izostaje historijska i kulturološka kontekstualizacija rizika koja bi ukazala na to koliko su rizične situacije i pustolovne aktivnosti način pomicanja granica čovjekova uma i tijela, pa i tehnološkog napretka. Ako se samo sjetimo nekadašnjih pustolovnih i ekstremnih aktivnosti poput skoka padobranom, aviona, prvog cepelina, pa čak i vožnje bicikla – sve su to bile nesvakidašnje i ekstremne aktivnosti bez kojih današnji svijet ne bi izgledao isto. Autori naglašavaju da se osobe ne bave pustolovnim ili ekstremnim sportovima kako bi se ozlijedile, već se osobama koje se ne bave tim aktivnostima one čine mnogo rizičnijima nego insajderima. To se može uvelike promijeniti u trenutku kada avantura postane usluga ili proizvod koji drugi kupuju, prodaju i omogućuju. Tada se u rasprave o riziku upliće značajan broj vanjskih čimbenika poput sponzorstava, komercijalizacije, turizma, tehnologije i društvenih mreža i sl. O tome autori govore više već u sljedećem, petom poglavlju nazvanom "Avantura, kapitalizam i korporacije", gdje avanturu objašnjavaju kroz koncepte hegemonije i diskursa i kroz neoliberalni sustav vrijednosti i vjerovanja. Neosporna je činjenica da je kapitalizam odigrao ogroman utjecaj na pustolovne aktivnosti. Možemo to vidjeti i na primjeru sportskog penjanja koje se zadnjih godina i najavama da će postati olimpijski sport znatno transformiralo. Uključivanje sportskog penjanja u recentne Olimpijske igre u Tokiju jedan je primjer toga kako se nešto što je bilo igra, hobi i aktivnost za slobodno vrijeme pod pritiskom kapitalističke logike formalizira i institucionalizira – propisuju se pravila, natjecanja i ljestvice, natjecanja postaju medijski praćena, uključuju se sponzori i sponzoriranje sportaša što od njih zahtijeva što veću medijsku izloženost, stalnu aktivnost na društvenim mrežama i sl. Dodatna posljedica toga je i da se takvi sportovi, koji su bili aktivnosti na otvorenom, institucionalizacijom sele u zatvorene prostore i približavaju tradicionalnim sportovima čime se događaju velike promjene u samoj prirodi tih sportova jer gube veliki dio odlika koje su ih činile avanturističkim aktivnostima, odnosno gube svoju intrinzičnu bit. No s druge strane, takva ih popularizacija i institucionalizacija čini dostupnijima bar u nekom svom obliku onima nižeg socijalnog statusa i depriviranim društvenim grupama. Upravo zato danas ta podjela na tradicionalne kao *mainstream* sportove i avanturističke kao supkulturno oblikovane aktivnosti

više nije korisna želimo li istraživati i interpretirati suvremenu scenu avanturističkih sportova i općenito životnih stilova, upozoravaju autori. Na teme načete u ovom poglavlju nadovezuje se i sljedeće, šesto poglavlje knjige pod nazivom "Avantura, tehnologija i društvene mreže". Tu se autori služe Goffmanovim konceptualnim jezikom koji govori o prezentaciji sebe u svakodnevnom životu kako bi objasnili prisutnost i prezentaciju avanture na društvenim mrežama te Baudrillardovim konceptom simulakra kako bi objasnili nove realnosti koje nastaju upotrebom tehnologija u doživljaju avanture. Digitalne tehnologije koje su se razvile u zadnjih desetak godina povezuju kompanije i korporacije s konzumentima i čitavim zajednicama i ljudi ih brzo usvajaju i naširoko koriste. One ih povezuju s globalnom zajednicom, daleko čine bližim, nedoživljeno doživljenim, povezuju članove širom svijeta, olakšavaju pristup brojnim informacijama potrebnima za doživljaj avanture. S digitalnim tehnologijama avantura postaje pristupačnija sve većem broju ljudi, postaje sigurnija, izvedivija... Unatoč brojnim argumentima kako tehnologije poboljšavaju avanturu, postoje i razlozi za nezadovoljstvo zbog pretjeranog petljanja tehnologija u avanturu, jer to utječe na pustolovne prakse na brojne načine – poskupljuje aktivnosti na otvorenom, stvara iluziju sposobnosti i spremnosti kada to u stvarnosti nije slučaj, štetno je za okoliš, dovodi do toga da pojedinac gubi brojne vještine koje je prije trebao za odlazak u avanturu. Na taj način tehnologija može dovesti osobu u situaciju nerealnih očekivanja i opasnih praksi. Tehnološka dostignuća koja nam omogućuju gotovo momentalnu komunikaciju sa svakim kutkom svijeta omogućuju nam i da putem društvenih mreža potvrdimo i učvrstimo svoju poziciju unutar društvene skupine i globalne avanturističke zajednice. Iako se stvarnost i reprezentacija te stvarnosti na društvenim mrežama razlikuju, izražavanje vlastitog ja kroz tehnologiju te naknadno prihvaćanje i reprodukcija tog "ja" od strane drugih korisnika neke društvene grupe čini ono što će se smatrati značajnim i stvarnim u nekom avanturističkom sportu. No važno je imati na pameti da uspjesi i neuspjesi, sretni trenutci i trenutci borbe, promjene raspoloženja neće uvijek biti prikazani u stvarnim omjerima, ni postignuti rezultati u realnom vremenu. Interesantna je i uloga tehnologija u virtualnim iskustvima, *simulacrumima* (Baudrillard) u kojima publika prati neku aktivnost preko *live* kanala, blogova i sl., čime je "življenje avanture" kroz koju prolazi netko drugi postalo normalizirano. No iako suvremene tehnologije omogućuju prilično snažan doživljaj avanture čak i iz "kauča" pa se i neke avanturističke aktivnosti događaju upravo za takvu, *online* publiku, takva je avantura u suprotnosti s tradicionalnim avanturističkim impulsima koji ljude privlače u avanturu na prvom mjestu. Avanturističke aktivnosti definirane su fleksibilnošću, rizikom, neizvjesnošću i originalnošću. Stoga, dok nove tehnologije podržavaju internetske platforme koje se koriste za pakiranje avanturističkih aktivnosti radi povećane virtualne potrošnje i sudjelovanja, ova je praksa u kontradikciji s izvornim načelima avanture, zaključuju autori.

U sedmom poglavlju, nazvanom "Avantura i jednakosti", autori objašnjavaju na koji način je avantura isključiva prema ženama, osobama s posebnim potrebama, ne-bijelim osobama, nekim vjerskim orijentacijama kao i starijim članovima zajednice, detektiraju društvene strukture koje podržavaju takvo stanje i istražuju mogućnosti kako smanjiti te nejednakosti. Autori upozoravaju kako već oni koji pišu o avanturističkom sportu trebaju propitati koliko sami sudjeluju u perpetuiranju *bijelosti* kao funkcije moći i privilegije i osvijestiti svoju privilegiranu poziciju. Na početku poglavlja definiraju se ključni pojmovi i koncepti poput jednakosti i različitih tipova diskriminacija (individualna, društvena, institucionalna, direktna, indirektna), a zatim se detaljnije posvećuju trima društvenim kategorijama kroz koje problematiziraju podzastupljenost: rod, rasa/etnicitet i fizička sposobnost. Kroz ovo poglavlje provlači se jedan element koji nije prisutan u ostalim poglavljima u knjizi, a to je moralni imperativ. Dok većina poglavlja koristi neku teoriju kako bi ilustrirala kako avantura i društvo utječu jedno na drugo, ovo poglavlje o avanturama i jednakostima apelira na čitatelje da sami budu posrednici i akteri u oblikovanju pustolovnih praksi na način koji ih čini jednakijima za sve. Sljedeće poglavlje

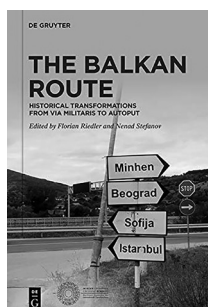
nazvano "Avantura i identitet" objašnjava kako se konstruira identitet avanturista, koja je uloga društvenih medija i interakcija u tome i kako avantura omogućuje transformaciju identiteta. Nakon što autori objasne pojmove koji definiraju identitet kao društveni, osobni, višestruki, stabilni, ali i fluidni, pozivaju se na Goffmana kako bi objasnili na koji način osobe indirektno, kroz simbole komuniciraju svoj identitet s drugima. Goffman ističe da kad god ljudi uđu u bilo koju društvenu situaciju, instinktivno traže informacije o drugima koji se tamo nalaze. Budući da te informacije nisu odmah ponuđene, oni koriste razne pretpostavke, testove, hintove, izražajne geste, statusne simbole i sl. kako bi utvrdili što se događa u određenoj sceni i u tom smislu svatko od nas izvodi tzv. upravljanje dojmovima, gdje nudimo i zadržavamo određene informacije o sebi i to uglavnom tako da ostavimo o sebi što bolji dojam pred drugima. Sastavni dio tog upravljanja dojmovima prema Goffmanovu mišljenju je "izražajna oprema" poput stila odijevanja, gesti i načina govora. Taj nam je pristup zanimljiv i za analizu avanturističkih sportova gdje ljudi također neprestano (i uglavnom nesvjesno) oblikuju svoje ponašanje u odnosu na očekivanja svoje okoline i publike. Mnogim avanturistima tako njihov sport postaje centralni dio života, a njihov identitet se razvija kroz odnose s ljudima, mjestima i praksama koji su dio tog sportskog konteksta. Biti označen kao pripadnik neke sportske zajednice mnogima je ključno za njihov identitet. Problematično može postati kada se više društvenih identiteta presijeca u istoj areni, što možemo povezati s prethodnim poglavljem u kojem se govorilo o tome kako su npr. žene podzastupljenje u avanturističkim sportovima jer društvo velikim dijelom pretpostavlja da je njima mjesto uz djecu, a ne u rizičnim aktivnostima. U nastavku autori navode još jedan važan element u stvaranju identiteta avanturista, a to je kulturni kapital koji je u takvim situacijama važniji od ekonomskog ili nekog drugog kapitala. Naime, osobu će drugi smatrati autentičnim avanturistom ako ona ima određena znanja, vještine i sklonosti, neovisno o ekonomskom statusu te osobe. Veliku ulogu i utjecaj na naš identitet danas imaju mediji. Društvene mreže omogućuju nam da dijelimo svoje avanture globalno i izražavamo svoje osjećaje o njima. Autori poput Wheatona i Beala nazivaju to dijeljenje iskustva s mrežnim drugima proizvodnjom i potrošnjom kulture kroz koje se naši identiteti definiraju, konstruiraju, osporavaju i rekonstruiraju. Takvo viđenje dodaje još jedan sloj promišljanju avanture i identiteta jer mediji omogućuju i veći utjecaj kapitalizma i korporacija na konstrukciju identiteta. Naime, vraćajući se na Goffmanov koncept "izražajne opreme", internetski kanali poput YouTubea, Facebooka i Instagrama, kao i konvencionalniji izvori, poput članaka i reklama u časopisima, zajedno imaju snažan utjecaj na izbore koje donosimo u vezi s našom "izražajnom opremom". Kako ćemo se predstaviti pred drugima središnji je dio toga kako konstruiramo svoj identitet. I na kraju, avantura može poslužiti kao način transformacije sebe i svog identiteta. Brojne akcije avanturističkog tipa koriste se u terapijske svrhe ili u svrhu izgradnje novog identiteta. Navest ću za kraj ovog poglavlja slučaj koji se događa zadnjih godina u Hrvatskoj gdje se sportsko penjanje koristi u terapijske svrhe za djecu s poteškoćama u razvoju i pomaže im, osim da razvijaju motoriku i kognitivne funkcije koje im nedostaju, i da izgrade novu, pozitivniju sliku o sebi u kojoj oni od djece s poteškoćama u razvoju postaju penjači i avanturisti.

Deveto poglavlje "Avantura i osobni i društveni razvoj" objašnjava povijesne korijene edukativnih programa koji koriste avanturu za osobni i društveni razvoj i ključne koncepte u *outdoor* edukativnim programima. Iako se direktno i iskustveno učenje preporuča još u radovima starih Grka poput Aristotela i Platona, u Engleskoj iskustveno učenje doživljava procvat kroz izviđačko organiziranje koje se događa početkom 20. stoljeća kada Engleska gubi svoju vojnu moć, a istovremeno se primjećuju devijacije u ponašanju urbane mladeži, i tada je ono usmjereno isključivo na dječake. Iako se djevojke vrlo rano bune zbog takvog ograničenja i osnivaju ženski pandan izviđačima, njihove se vještine razvijaju u drugom smjeru, da izgrade ženstvenost prikladnu za podršku i pomoć muškarcima nacije kao žene, supruge i majke. Tek 1944. godine Zakon o obrazovanju u Engleskoj postaje jedan od utjecajnijih čimbenika na

razvoj avanturistički oblikovanog obrazovanja jer se njime obvezuje lokalne vlasti da omoguće aktivnosti na otvorenom širim masama. Uz razvoj u državnom sektoru, u prvoj polovici 20. stoljeća progresivni su odgajatelji također promijenili način podučavanja dječaka (dakle, u prvoj fazi samo dječaka) iz viših klasa u nadi da će utjecati na promjene odozgo prema dolje. Najutjecajniji u planiranju školskog kurikulumu bili su Kurt Hahn i Marina Ewald, koja je vodila brojne ekspedicije i bila dugogodišnja Hahnova suradnica. Hahn je detektirao šest glavnih karakteristika koje nedostaju “modernoj mladeži”: fizička sprema, vještina i briga, samodisciplina, inicijativa i poduzetnost, pamćenje i mašta te suosjećanje. Smatrao je da se ti nedostaci mogu riješiti cjelovitim obrazovanjem koje će sadržavati kondicijsku pripremu, ekspedicijsko učenje, učenje zanatskog rada i društveno koristan rad. Hahnova uvjerenja uvelike su se temeljila na ideji da dobre navike čine dobre građane i da je razumljivo da mladi ljudi trebaju poticaj za formiranje tih navika. Iako dosta kritiziran u suvremenoj praksi, njegov je pristup inspirirao mnoge oblike iskustvenog učenja, uključujući i onaj organizacije Outward Bound, koja je u drugoj polovici 20. stoljeća postala popularna i Europi, ali i u Americi. No prilagođen novim društvenim okolnostima ovaj program više se ne koristi hahnovskim pojmovima poput “izgradnje karaktera”, već svoje iskustveno učenje želi približiti individualiziranim pojmovima “osobnog razvoja” i “samootkrivanja”. Sredinom 19. stoljeća u Engleskoj je postojao i kršćanski pristup obrazovanju koji je bio ukorijenjen u perspektivi ranog prosvjetiteljstva da “ljudska priroda nije nužno sklona dobru”. Iako su edukatori koji se bave edukacijom na otvorenom uglavnom suglasni da je takva edukacija kombinacija osobnog, društvenog, moralnog i emocionalnog razvoja, naglašava se više problema povezanih s osobnim i društvenim razvojem kao obrazovnim programom. Prvi problem je konceptualni. Teško je postići konsenzus oko toga što je osobni i društveni razvoj ili edukacija, izgradnja karaktera i slično. Drugo, važno je biti svjestan činjenice da je nemoguće da uloga odgajatelja u takvim programima bude neutralna, dakle imamo i politički problem. Treći problem je pedagoški jer je pitanje načina na koji se poučava moralnoj izvrsnosti prepuno kontroverzi. Konačno, postoji empirijski izazov pokušaja mjerenja stupnja do kojeg je osoba postigla osobni i društveni razvoj prema danom programu. Na kraju poglavlja autori, gledajući unatrag kroz postupni nastanak i formalizaciju sektora avanturističkog obrazovanja, opisuju pet ključnih odlika iskustvenog učenja koje su se pokazale konstantne tijekom godina. Prvo, većina programa nudi nova okruženja (npr. udaljene rijeke) i aktivnosti (npr. kako upravljati kanuom i kuhati na logorskoj vatri). Zajedno, ti novi i nepoznati momenti izazivaju kod sudionika osjećaj emocionalnog disbalansa i uzbuđenja. Drugo, takvi programi uključuju više iskusnih instruktora i skupinu (obično) sličnih pojedinaca koji se mogu, ali i ne moraju poznavati od ranije (što također povećava uzbuđenje same aktivnosti). Treće, priroda programa u kojoj nema sudionika stručnjaka omogućuje svim sudionicima eksperimentiranje s novim načinima razmišljanja, osjećaja i djelovanja. Četvrto, u iskustvenom učenju postoje vrlo konkretne posljedice odluka/postupaka sudionika poput hladnoće, radosti, zadovoljstva, gladi ili boli. Konačno, sve takve programe ujedinjuje njihov cilj da pruže sudionicima alate za bolje funkcioniranje u društvu, kako u pogledu odnosa prema sebi tako i u odnosu s drugima. Predzadnje poglavlje “Avantura i turizam” objašnjava kako su razvoj turizma i popularizacija avanturističkih aktivnosti doveli do komodifikacije avanture te navodi neke od posljedica toga. Avanturistički turizam brzo je i lako dobio na popularnosti jer je već turizam sam po sebi negacija i suprotnost našem svakodnevnom životu, pa ne čudi ni želja mnogih da se u tim trenucima izlože i dodatnoj avanturi, a i tržišna logika je uvelike doprinijela, kako upozoravaju autori. Stoga se autori koriste konceptima mcdonaldizacije i diznizacije kako bi ukazali na utjecaj profita na autentičnost avanture. U kontekstu turizma avanturistička iskustva su nam dostupna neovisno o iskustvu s nekom aktivnošću, samo ako imamo novaca. Upravo zbog toga je avanturistički turizam prepun kontradikcija. Dok s jedne strane takve aktivnosti moraju biti uzbuđljive i pune iznenađenja, s druge strane moraju biti predvidljive i kontrolirane kako bi ostale sigurne za konzumente. Pružatelji avanturističkih iskustava stoga poduzimaju razne mjere kako bi uprav-

ljali rizicima i stvarali nezaboravna iskustva koja njihovi kupci žele, a stvaranje od avanture zasebnog proizvoda koji se može kupiti dovodi do komodifikacije avanture. Tri središnja pitanja prožimaju posljednje poglavlje pod nazivom "Avantura i održivost". Prvo se vrti oko troškova vezanih za okoliš: sve naše avanture dolaze s ekološkom cijenom i kao takve zahtijevaju etičko razmatranje – od načina putovanja, materijala koji se koriste za proizvodnju opreme do gomilanja opreme. U tom smislu autori se koriste konceptom održivog razvoja za koji smatraju da treba biti jedna od ideja vodilja i kod planiranja avanturističkog stila života. Drugo pitanje razmatra humanitarnu stranu pustolovnih praksi, posebno stupanj u kojem dominantni koncepti avanture koje stvara globalni Sjever mogu ponuditi nešto svim ljudima i bez štete za bilo koju vrstu "drugog". Trebamo se pitati u kojoj mjeri "globalni drugi" koji vode marginalizirane živote neizravno podržavaju i potiču pustolovne prakse na globalnom Sjeveru kroz proizvodnju avanturističke opreme u slabije razvijenim zemljama s jeftinom radnom snagom. Treće pitanje je filozofsko i pita se u kojoj mjeri je moguće pronaći održive autentične avanture ili avanture koje su nesputane velikim strukturama i dominantnim sustavima vjerovanja. Traženje "autentičnih" i "održivih" avantura u širem kontekstu kapitalizma, tehnologije i društvenih mreža vrlo je problematično. Kad promišljamo o održivosti avanture, moramo misliti na društvene, kulturne, gospodarske i ekološke uvjete i posljedice naših avantura. Na kraju autori konstatiraju da se avantura može pozicionirati kao društveno dobro koje se može koristiti kao alat za stvaranje pravednijih zajednica i zdravijih ekosustava. Pustolovna iskustva ne nude samo mogućnosti za "predah" ili "bijeg" od pritiska društva kasne moderne već umjesto toga mogu biti i prostori koji omogućuju eksperimentiranje i susrete koje bi u drugim društvenim kontekstima bilo teže postići. To bi moglo uključivati, na primjer, korištenje avanture za integraciju migranata ili za uključivanje onih koji bi inače mogli biti isključeni iz aktivnosti koje se čine "omeđene" klasom, spolom, rasom, seksualnom orijentacijom ili sposobnostima. Iz ove perspektive avanturističke zajednice mogu postati svijetli primjeri toga kako brižna, uključiva skupina ljudi svjesna okoliša može doprinijeti društvu, zaključuju autori.

Sanja Đurin

The Balkan Route. Historical Transformations from Via Militaris to Autoput, Florian Riedler i Nenad Stefanov, ur. Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston 2021., 241 str.

Zbornik *The Balkan Route: Historical Transformations from Via Militaris to Autoput* urednika Floriana Riedlera i Nenada Stefanova predstavlja i analizira povijesne transformacije balkanske rute ili južnog kopnenog puta od vrata Azije do unutrašnjosti Europe. Kako to sugerira ovdje upravo izneseno pojašnjenje balkanske rute, taj pojam u ovom zborniku ima bitno šire i povijesno protežitije značenje od onog s kojim se danas obično povezuje. U skladu s fokusom

zbornika na starija povijesna razdoblja te na redovita, često i državno upravljana, regionalna, transnacionalna i transkontinentalna kretanja duž Balkanskog poluotoka, u zborniku *The Balkan Route* se na balkansku rutu samo rubno referira u danas raširenom značenju iregulariziranih migrantskih kretanja, militarizacije granica ili tisuća izbjeglica i drugih migranata zaglavljenih u Srbiji i Bosni i Hercegovini, pred granicom EU.

Balkanska ruta ili balkanski put u ovom se zborniku primarno odnosi na monumentalne rimske ceste koje su povezivale Konstantinopol s unutrašnjošću Europe, prije svega na njihove bizantske i osmanske nasljednice, ali i znatno mlađi Orient Express i njegove postaje, pa i famozni autoput kojim do danas sezonski prolaze tisuće turskih radnika i njihovih obitelji na putu od Njemačke do Turske i natrag. U geografskom smislu, zbornik je usmjeren na transformacije i značenja vezana uz cestu koja se uopćeno zvala Vojnom cestom ili na latinskom *Via militaris*, a koja je sezala od današnjeg Beograda do današnjeg Istanbula, dok se jedan, završni prilog zbornika bavi bolje istraženom, ali danas znatno manje prometnom rimskom cestom poznatom pod nazivom *Via Egnatia* koja je vodila do Jadranskog mora i današnjeg Drača.

Gledano iz metodološke perspektive, balkanska ruta u ovom zborniku, riječima urednika, funkcionira kao "koridor kroz vrijeme", odnosno kao suvremeni ulaz u razumijevanje doslovice tisućljetne prošlosti kretanja, modaliteta i postaja tog kretanja, u njegovim brojnim aspektima i nijansama. Polazeći od različitih vrsta ekspertiza, u rasponu od etnografske do arheološke, radovi zbornika inzistiraju na genealogijama modernih mobilnosti, pokazujući bogatstvo i vrijednost dubinskih studija nekog lokaliteta ili problema, upoznajući čitatelje s kontinuitetima dugog trajanja, ali i prekinutim, pa obnovljenim vezama i posve neočekivanim spojevima, problematizirajući pritom opreke prošlosti i suvremenosti, kretanja i zaustavljanja, centra i periferije i dr.

Granice i rute u zapadnjačkom imaginariju, kako se to naglašava i u uvodniku, kada je riječ o Balkanu u pravilu imaju negativne konotacije, a pojam balkanske rute koji je, po svemu sudeći, u diskurs o migracijama uveo Frontex u okviru svojeg šireg zaokreta prema kontroli migracija kroz kontrolu ruta, baštini je i tu značenjsku dimenziju, prerastavši povijesne 2015. godine u sinonim za gubitak kontrole, nered i kaos, pa i raspad granica. U opoziciji prema tim i drugim balkanističkim diskursima, ovaj se zbornik kroz studije konkretnih povijesnih transformacija mobilnosti obračunava sa stigmom Balkana kao prostora nasilja i ratova, zatvorenih zajednica i rascjepkanih teritorija. Štoviše, on iz poglavlja u poglavlje podsjeća da su državne granice na Balkanu tek nedavno, s uspostavom nacionalnih država u 19. stoljeću i posebice s raspadom Jugoslavije i pozicioniranjem njezinih sljednica kao vanjskih čuvara schengenske Europe, postale mjesta blokade, zaustavljanja i fragmentacije puta. Zbornik, riječju, pokazuje kako se Balkan, gledano iz perspektive cesta i puteva, putnika i putovanja, umjesto kao strano tijelo, izvaneuropski dio Europe ili jednostavno prazna zemlja pokazuje kao prostor komunikacije, transfera, veza i spojnika, kojih su izoliranost i imobilizacija sastavni dio, ali i simptom širih odnosa moći.

Marijana Hameršak

Lidija Delić, Mirjana Detelić i Ljiljana Pešikan-Ljuštanović, Glavit junak i ostala gospoda. Analize narodnih pesama, Zavod za udžbenike, Beograd 2017., 443 str.

Knjiga *Glavit junak i ostala gospoda: analize narodnih pesama* osmišljena je, kako u uvodu autorice Lidija Delić, Mirjana Detelić i Ljiljana Pešikan-Ljuštanović navode, s dvostrukim ciljem – poetičkim i metodičkim. Naime, navedena knjiga trostrukoga autorstva prezentira različite mogućnosti interpretacije epskih pjesama (s naglaskom na semiotičkoj niši), pri čemu je vidljivo da rade otklon od mitoloških interpretacija, a polaze od antologijskog Karadžićeva izbora – bečkog izdanja “junačkih” narodnih pjesama (1845, 1846, 1862) u okviru kojega su objavljene i balade *Bog nikom dužan ne ostaje* (kojom se i otvara navedena knjiga, i to u interpretaciji Mirjane Detelić), *Hasanaginica* i *Ženidba Milića barjaktara*. Naslovna sintagma “glavit junak” preuzeta je iz epske pjesme pretkosovskoga ciklusa *Ženidba Milića barjaktara*.

Knjigu otvara interpretacija Mirjane Detelić balade *Bog nikom dužan ne ostaje*, koja donosi detaljnu analizu pet varijanata navedene pjesme, a zaustavlja se na segmentu semiotičke interpretacije, što je odlika njezina istraživanja, o epskom poigravanju prostorom u okviru koje utvrđuje da se zlodjela dešavaju u zatvorenom prostoru, a božja čuda na otvorenom.

Ljiljana Pešikan-Ljuštanović donosi interpretaciju pjesme *Sveti Savo* (Vuk II, 23), i to u Stepanijinoj i Višnjićevoj verziji (*Opet sveti Savo*, Vuk, II, 23), iz interpretativne niše “transcendentalne vizije i istorijskoga imperativa”, gdje, među ostalim, zamjećuje da Višnjićevo nabranje *zadužbina* Nemanjića odstupa od Stepanijine verzije. Dok je Višnjićeva po/etika junačka, Stepanijina je kršćanska.

Slijedi interpretacija pjesme *Ženidba kralja Vukašina*, što je sažeta verzija poglavlja “Od Periteoriona do Pirlitora” autoričine knjige *Život epske pesme: “Ženidba kralja Vukašina” u krugu varijanata* (2006) gdje pored dijakronijske interpretacije autorica donosi i kulturno-geografsku distribuciju motiva i sižea. U završnom segmentu detaljne interpretacije Lidija Delić ističe da je u prostornoj opoziciji Skadar – Pirlitor fonetska bliskost toponima Periteoriona i Pirlitora motivirana očito povezivanjem vojvode Momčila za utvrdu na Durmitoru te navodi kako je taj prostor zemljopisnom i kulturno-povijesnom pozicijom (bivša prijestolnica) otvorio mogućnost da se i sukob između junaka dodatno kodira i usložni sustavom opozicija planina : ravnica, divlje : pitomo, neuređeno : uređeno, demonsko : ljudsko, neplodno : plodno (Pirlitor: Skadar), “što je vodilo okoštavanju poetske topografije, vezā između junaka i lokaliteta i epskog obrasca u okviru kojeg su se našli” (str. 79). Navodim kako npr. Nodila u njegovoj mitološkoj interpretaciji zanima Momčilo i njegov krilaš (krilati konj) Jabučilo te će interpretirati tri pjesme o Momčilu – *Ženidba kralja Vukašina* (Karadžić II), crnogorsku pjesmu *Momčila smert* iz Čojkovićeve zbirke i pjesmu *Od Nijemaca ban i žena vojvode Momčila* iz Bogišićeve zbirke, pri čemu za Bogišićevu pjesmu bilježi da u “ovome pjevanju nije mit natrunio historiju, već je, obratno, historija natrunila mit”, koja prikazuje, u Nodilovoj solarnoj interpretaciji, tužnu mijenu Sunca boga (Momčila) i njegova krilatoga konja koji *zaglavljaju* u noći.

Ljiljana Pešikan-Ljuštanović donosi interpretaciju pjesme *Zidanje Skadra* s interpretativnom odrednicom "Ponavljjanja kao osnov značenja u pesmi *Zidanje Skadra*. 'Okrutna pjesma' u školskoj interpretaciji" gdje prije svega ističe motiv gradbene žrtve i žrtvovanje nedužne mlade majke koja je prinijeta zbog gradnje grada, a osmišljava se "u misteriji ženskog, majčinskog tela u nenarušivoj svetosti iskonske 'rane' – majčinog mleka" (str. 89) te na koji se način navedena okrutnost u školskoj interpretaciji može (i mora) kompenzirati. Prema etionu pjesme *Zidanje Skadra* Nodilo iščitava cjelokupan kozmogonijski mit o gradnji *mlade godine*, a Mircea Eliade baladu o zidanju Skadra s mitemom žrtvovanja neimarove/gospodarove žene (transfer duše) uzima kao primjer sakralne arhitekture kojim se obnavlja kozmogonijska žrtva, prvobitne žrtve koja je *rodila* Svijet.

Mirjana Detelić sljedeće poglavlje posvećuje pjesmi *Ženidba Dušanova* koja tematizira internacionalnu temu junačke ženidbe s preprekama. Autorica se zadržala na detaljnoj interpretaciji matrice svadbenoga obreda s obzirom na to da je vjenčanje nezaobilazan dio biografije epskog junaka i ubraja se u najstarije epske teme na ovom području. Primjenjujući semiotičku interpretaciju, Detelić ističe da se specifičnost pjesama o junačkoj ženidbi s preprekama ogleda u tome što one u procesu modeliranja stvarnosti ne uzimaju za original samo raznolike životne pojave, kako to ističe Lotman, nego i elemente iz kompleksa svadbenoga rituala koji su već sami model kulturnog ponašanja (str. 92). Žanr je, međutim, teorijski konstrukt, posebno nestabilan u području usmenog stvaranja, i, poglavito, usmene balade, koju je na srpskom kulturnom prostoru obilježio snažan epski impuls.

Interpretaciju pjesme *Sestra Leke kapetana* Lidija Delić naslovljava "O čudu od lepote, čudu od gospodstva i čudu od pevača" gdje navodi da se "pored mitološke interpretacije koja u širem kontekstu upućuje na veze s pevanjem o bratsko-sestrinskom incestu, svetoj svadbi / hijerogamiji, Sunčevoj sestri koja odbija vjenčanje, navedena pjesma prevashodno pjeva o pokušaju trojice najvećih srpskih junaka da se ožene nadaleko čuvenom gordom ljepoticom" (str. 147). Navedeni mitem interpretira agonom između onostrane lepote i ovostranoga junaka koji njezinim osvajanjem nastoji ispuniti jednu od postaja junačke inicijacije. Što se tiče mitske interpretacije navodim Nodilovu strategiju kojom epskim imenima Leka kapetan i Roksanda (Karadžić II, 39 – *Sestra Leke kapetana*; Petranović III, 36 – *Ženidba Leke kapetana*) pronalazi poveznicu s teoforičnim, blizanačkim parom Vid – Vida.

Slijedi analiza o Banoviću Strahinji u interpretaciji Ljiljane Pešikan-Ljuštanović, koja odabire pjesmu iz Vukove zbirke paralelno s istoimenom dramom Borislava Mihajlovića Mihiza iz 1963. godine, gdje autorica zaključuje da se za Mihiza jedinka usprkos modernom kultu individualizma briše pod teretom povijesti ili bar postaje manje važna, odnosno riječima dramskoga Banovića Strahinje – "Moja je priča mala u velikoj priči veka" (str. 171).

Lidija Delić interpretaciju u sljedećem poglavlju posvećuje pjesmi *Marko Kraljević i Mina od Kostura* gdje je riječ o sukobu Marka Kraljevića, južnoslavenskoga Superstara, kako ga je odredio Ivo Žanić, i zapovjednika grada od Kostura imenovanoga Mina, Miha ili Mina Džidovina, kako je atribuiran u Čojkovićevoj zbirci. Ističe kako je nepotrebno interpretaciju zadržati isključivo u mitološkoj niši s obzirom na epski podtekst. Ista autorica interpretira i mitem *Marko Kraljević i Džidovka devojka* s naslovnom odrednicom "Sukob junaka s džinovkom u južnoslavenskoj usmenoj epici", koju otvara kontekstualizacijom da je Marko Kraljević sestrić i epski nasljednik vojvode Momčila, a u dosadašnjim interpretacijama ponuđena su dva osnovna tumačenja riječi Džidovka – u značenju *džinovka* i *Židovka*. U kontekstu prvoga tumačenja, autorica iznosi zanimljivu interpretaciju o tome da je džinovka vladarica gigantskoga naroda (figuracija crne kraljice) te u sižeu dekonstruira "mit o smeni pokolenja". Nadalje, ista autorica interpretira pjesmu *Bolani Dojčin* pod odrednicom geneza i modifikacija pjevanja o sukobu "bolanog" ju-

naka s Arapinom. Slijedi interpretacija iste autorice pjesme *Ženidba Maksima Crnojevića*, pod tematskom odrednicom “Milijina koncepcija tragičnog” gdje se zaustavlja na estetiци rapsoda iz epohe kasne crnogorske epike – Starca Milije Kolašinca. Tako, među ostalim, u detaljnoj analizi Delić pokazuje kako je Milija ravan i antičkim tragičarima u vještini građenja peripetije te se osjeća i žanrovska transgresija od epskoga prema baladičnome.

Sljedeće poglavlje Ljiljana Pešikan-Ljuštanović posvećuje pjesmama o smrti despota Vuka (Grgurevića Brankovića), s tematskom odrednicom “ljudska smrt zmajevitoga junaka”, a akcentat stavlja na pjesmu *Smrt despota Vuka* (jedina pjesma dugoga stiha koja je ušla u ovu knjigu epskoga formata i sadržaja), zapisanu u rukopisnoj knjizi Gundulićeva *Osmana*, koja se izdvaja iz varijanata o navedenom junaku po odsustvu čudesnog i numinoznog. “Zmaj Despot, Ognjeviti Vuk, Zmaj Ognjeni srpske epike ovde umire kao despot Vuk, bez mitskog ozračja, u potpunosti omeđen svojom istorijskom sudbinom, kao suprug, prijatelj, vazal i, više od svega, kao čovek dvostruko opterećen – teretom opšte smrtnosti i pečatom porodične kobi” (str. 245).

Ljiljana Pešikan-Ljuštanović u sljedećem poglavlju interpretira pjesmu Tešana Podrugovića *Rišnjaniin Hadžija i Limun trgovac* (Vuk, III, 68) kao pjesmu o dvostrukoj inicijaciji – ratničkoj i svadbenoj, u krugu pjesama o Bajju Pivljaninu.

Mirjana Detelić interpretira pjesmu *Ženidba Milića barjaktara* s podnaslovnom odrednicom kao epsku pjesmu bez varijanata, a, među ostalim, ističe “dvojednost književnog univerzuma epske pesme” kao posljedicu mitopoetske slike svijeta koja je u nju ugrađena (str. 280).

Slijedi interpretacija Lidije Delić *Hasanaginice*, s tematskom odrednicom o tome čija je to pjesma. Naime, podnaslovom autorica aludira na dokumentarni film Adele Peeve *Whose is this song?* (2003), kojim se problematizira kulturni/nacionalni identitet jedne folklorne melodije, kao i na rad Jelenke Pandurević o statusu sevdalinke i tvorevina s orijentalnim komponentama u okviru srpske kulturne baštine. Ista autorica nastavlja s interpretacijom navedene pjesme, no sada s interpretativnim pitanjem “Kakva je ovo pesma?!” ističući kako epika zna za samo mali broj slučajeva kada se u gori ili nekom drugom izomorfnom prostoru može naći junakova ljubav te da je “u Hasanagičinom slučaju otklon radikalniji utoliko što bi ona, kao porodilja s ‘čedom u bešici’, morala biti u fazi obredne izolacije, kada se svaki kontakt s drugima maksimalno redukuje” (str. 309).

Navedenu cjelinu “Mit – historija – pesma” zatvara interpretacija Ljiljane Pešikan-Ljuštanović pjesme *Knez Ivan Knežević* sa sjajnom podnaslovnom interpretativnom odrednicom “tri tovara ljeba” kojom je pjesnik Filip Višnjić spojio pričest i milosrđe: “Hleb staje ispred zlata. A kako i ne bi? Slepí pesnik morao je dobro znati kako je hleb važan” (str. 324).

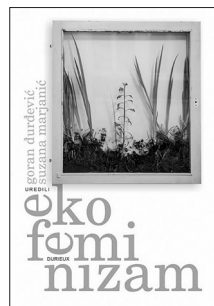
Pritom na analize navedenih klasičnih usmenih pjesama autorice nadovezuju cjelinu “Kraj plemenitih veština”, gdje razmatraju problemsku transformaciju poetskih paradigmi u različitim sociokulturnim kontekstima, a donose tri poglavlja o tri različita folklorna motiva – “Kuća neobična” u interpretaciji Ljiljane Pešikan-Ljuštanović gdje se zaustavlja na toposu groba. Motiv zelene jabuke u interpretaciji Mirjane Detelić naglasak stavlja na atributsku konstrukciju *zelene jabuke* koja u epskim okvirima dobiva specifična ktionska obilježja (npr. odsječena glava/ruka, zamjena za mrtvačku svadbu). “Čarne oči da bi ne gledale” u interpretaciji Lidije Delić kao primjer epskoga pleonazma, gdje autorica pokazuje na simbolički potencijal motiva djevojke u graničnom prostoru (voda, bedem grada, vrata) i pogleda kao svojevrsnoga kanala, medija između dva svijeta. Riječ je o prevođenju iz svijeta mrtvih u svijet živih, gdje je naslov preuzet iz pjesme o starom Vujadinu (Vuk, III, 50) – naime, formula “djevojka je svoje oči klela” u Vukovim zbirkama javlja se samo jednom, na početku pjesme *Stari Vujadin*. Navedena cjelina, odnosno knjiga završava zajedničkom interpretacijom svih triju autorica pod naslovom “Nemoguća pesma. Problemi poetičke konzistencije” gdje interpretiraju pjesmu *Tužni svatovi* (iz Etnografske

zbirke SANU-a) koja, kako ističu, po tematici i osnovnoj sižejnoj liniji pripada krugu varijanata o urečenoj nevjesti i bliska je znamenitoj *Ženidbi Milića barjaktara* nepoznatog Vukova pjevača, ali je “sastavljena od inkompatibilnih segmenta i zato, kao celina, poetički nemoguća” (str. 384).

Završno ističem kako je riječ o knjizi enciklopedijskoga formata koja je iznimnim interpretacijama epske poezije u etnografskoj, mitološkoj i sociokulturnoj niši, dakako na odabranim primjerima, pokazala i ono što su završno u uvodniku svoje knjige epskoga formata i sadržaja istaknule autorice, pa ovom prigodom i citiram da ih ne parafraziram: “Namera autorki, valja još jednom istaći, bila je ne samo – i ne prevashodno – da konkretnim analizama doprinesu boljem opštem razumevanju usmene epike već i da praktičnim primerima olakšaju pristup najvažnijem i najtežem elementu književnih poetika u celini – analizi pesama.”

Suzana Marjanić

Ekofeminizam. Između zelenih i ženskih studija, Goran Đurđević i Suzana Marjanić, ur. Durieux, Zagreb 2020., 486 str.

Zbornik radova *Ekofeminizam: između zelenih i ženskih studija* uzima za osnovu svoje analize i prakse međuzavisnost ekologije, feminizma i životne sredine. Autori se oslanjaju na koncept roda kako bi istraživali odnos između ljudi i prirodnog sveta, gde priroda postaje simbolički povezana sa “ženom,” a njihova zajednička diskriminacija iskorišćena u predstavljanju žive veze između pojedinca i svih ostalih živih bića. Kroz raznovrsnost argumenata, autori ukazuju da prekid takve simbioze leži u srcu patrijarhalne dominacije nad prirodom i nad ženama. Zbornik upućuje na potrebu za postkolonijalnim ekofeminističkim teorijama koje nude razumevanje vitalne uloge žena kada je u pitanju rešavanje gorućeg globalnog pitanja degradacije životne sredine, kao i klasnih, rasnih, rodnih, vrsnih i drugih diskriminatornih praksi. Samim tim, jedan od središnjih ciljeva ekofem-zbornika radova je ispitivanje uloge ekofeminizama u savremenom društvu u kontekstu globalizacije, migrantskih kriza, klimatskih promena i lažnih fabrikovanih vesti. U ubedljivim i originalnim odgovorima na uslove ugnjetavanja i represije 30 autora iz regiona i inostranstva fokusira se na pet planova delovanja: 1) prepoznavanje ženskog potencijala u borbi za oslobođenje od kapitalističkog patrijarhata; 2) poistovećavanje ženskog i životinjskog diskursa; 3) predlog razvoja obrazovnih praksi radi edukacije novih generacija; 4) promovisanje *ekokritike* u vidu analize umetničkih praksi i društvenih struktura; 5) aktivizam i umetničke prakse kao sredstva sagledavanja rešenja. Urednici Goran Đurđević i Suzana Marjanić ukazuju da je potencijal ekofeminizma u njegovoj interdisciplinarnoj prirodi koja povezuje različita polja istraživanja i discipline omogućavajući širok aspekt rešenja i načina delovanja, pa se važnost ovog zbornika ogleda u aktualiziranju ekofeminističke misli kao vrednog doprinosa za izazove, probleme i rešenja 21. veka.

Radovi u ovom zborniku podjeljeni su na četiri dela "Ekofem-izvori", "Ekofem-regija: Zeleni odjeci", "Ekofem-regija: Ekofem-književna i vizuelna teorija", "Prikazi: Ekofem-knjiga i eseji", sa petim dodatkom "Ekofem-poezija" gde kroz umetničku praksu autori ocrtavaju hroničnu globalnu, ekološku i društvenu krizu. Na samom početku kroz prevode istraživanja istaknutih svetskih ekofeministkinja Susan Griffin, Carolyn Merchant i Ariel Salleh upoznajemo se sa fundamentalnim potencijalima i vrstama ekofeminizama čime su svetska dostignuća u ovom polju približena regionalnom diskursu o ekofeminizmu i njegovoj internacionalizaciji, što smatram velikim doprinosom za podsticaj novih istraživanja u jugoistočnoj Evropi. Takođe, kroz promatranje ekofeminističkih domena na lokalnom prostoru, zbornik ima za cilj podizanje svesti među lokalnim i regionalnim stanovništvom, gde se kroz radove Martine Topić, Nede Radulović, Dijane Didulice, Natalije Ive Stepanović, Jane Ažić, Snježane Klopotan i Gorana Đurđevića prikazuje primena zelenih i feminističkih studija na svakodnevne probleme na privatnom i društvenom polju. Martina Topić promatra stilove upravljanja muškaraca i žena u okviru globalnih eko-sela, dok je predlog razvoja obrazovnih praksi radi edukacije novih generacija putem uvođenja ekofeminizma u obrazovanje tema autora Gorana Đurđevića. Prepoznavanje ženskog potencijala u borbi za oslobođenje od kapitalističkog patrijarhata može se pročitati u analizama Susan Griffin, Branke Galić, Ivane Buzov, Martine Topić, Lejle Mušić, Tare Kalaputi i Sonje Miličević Vukelić. Tako Lejla Mušić ukazuje na potrebu da se dekonstruišu i demistifikuju patrijarhalni pristupi društvu i obrazovanju, kako bi se formirala savremena sociološka teorija koja uključuje ženske autore i njihova ostvarenja, dok Sonja Miličević Vukelić u svom radu signalizira na ženski doprinos razvoju i širenju postojanosti kontinuiteta savremenog veštičarstva. Poistovećivanje ženskog i životinjskog diskursa diskutovano je u radovima Nede Radulović, Diane Didulice, Natalije Ive Stepanović, Suzane Marjanić, Mie Felić i Snježane Klopotan. Promovisanje *ekokritike* u vidu promatranja umetničkih praksi i društvenih struktura u fokusu je Sandre Iršević, Lade Čale Feldman, Sanje Kajinić, Petre Belc Krnjaić, Marijete Bradić, Leopolda Rupnika, Dine Glavan, Marijane Bijelić i Paule Čaćić i Mirele Ribičić. Kroz detaljnu književnu analizu Lada Čale Feldman upozorava na neistražene arhetipske osnove bajke *Lutonjica Toporko i devet Župančića* Ivane Brlić-Mažuranić, pružajući folklornu i psihoanalitičku perspektivu odnosa između kulture i prirode. Sanja Kajinić kroz prizmu feminističkih i vegetarijanskih ideja u okviru ekofeminističke teorije kritički promatra roman *Moby Dick (Moby-Dick; or, The Whale, 1851)* Hermana Melvillea, dok Marijeta Bradić kroz tekst *Dnevnik zanimljive godine* (2009) Helen Simpson pokazuje kako savremena književnost može doprineti raspravama o klimatskoj pravdi. Dina Glavan, služeći se metodologijom dekolonizacije Linde Tuhiwai Smith, zalaže se za prikaz postkolonijalne literature i pisanja kao medija oslobođenja koje nanovo otvara perspektive za kreiranje nove istorije i identiteta marginalizovanih pojedinaca i zajednica. Petra Belc Krnjaić kroz kratku filmsku istoriju u kontekstu prisustva mačaka na filmu, rodne asimetrije i patrijarhata, feministički promatra povezanost žene i životinja. Ona ukazuje na puteve kojima su formirana popularna verovanja i patrijarhalne mitske strukture uz pomoć savremene filmske kulture. Sa druge strane, autori Andrija Golubović, Branislava Vičar i Lidija Bernardić te Jana Ažić analiziraju odabrane ekofem-knjige i upućuju na opsežnu ekofem-literaturu. Pored analize i naučnih radova na temu umetničkih praksi kojima ovaj zbornik obiluje, urednici su želeli da akcentuju da ekofeministički pravac obuhvata i umetničku kreaciju, stvaralaštvo i izražavanje u vidu umetničkih projekata i performansa. Autori Luka Antić, Monika Herceg, Ema Pavlović, Lana Bojanić, Lara Mitraković, Martina Lončar, Mirjana Miljković i Dubravka Đurić sagledavaju ekofeministička rešenja kroz umetničku praksu u formi pesama, te je poezije upotrebljena kao sredstvo aktivističkog angažmana.

Može se zaključiti da je zbornik koncipiran sa ciljem da omogući iščitavanje i doprinos na više polja kao što je: teorijsko u kontekstu savremenih pravaca i teorija, društveno-političko u vidu istraživanja društvenih mehanizama, sistema i struktura, aktivističko kroz analizu građanskih inicijativa i praksi u političkom životu, i na umetničkom polju kroz interpretaciju

umetničkih praksi, ali i kroz konkretno umetničko delovanje u vidu pesničkog stvaralaštva, što zaista potcrtava jedan ogroman naučni, obrazovni i umetnički potencijal ovog udžbenika. Ekofem-zbornik obuhvata spektar raznovrsnih ideja koje kritički sagledavaju savremeni svet i probleme i na uzbudljiv način razumeva uzroke društvenih nepravdi, a gde se rešenja ocrtavaju u ekofeminizmu koji ima smisla i celovitosti jedino ako je između, što je urednik i autor Goran Đurđević uspešno uočio. "Upravo ta točka (crta, linija) koju obuhvaća reč 'između' najbolje opisuje ekofeminizam/ekofeminizme. Međutim, 'između' nije razdjelnica, nego mesto susreta, prožimanja i harmonije u kojoj su tzv. suprotnosti prevladane i međusobno isprepletene. Zato će ekofeminizam zauvijek biti na rubu mogućeg, ali istodobno i uspon prema vrhu" (str. 17). Stoga, kao jedan od budućih vodećih udžbenika u regionu, veliki doprinos knjige *Ekofeminizam: između zelenih i ženskih studija* ogleda se u opsežnim diskusijama o ekofeminizmu, doprinosu ekološkom polju, njegovom potencijalu za podsticaj novih istraživanja u jugoistočnoj Evropi, i novom načinu delovanja u savremenom svetu.

Ana Stojanović

Bruno Ćurko i Stipe Surać,
Mediteranski armerun. Jadranske
letere i litrati. Fotobrevijarij s
interaktivnom kartom Jadrana,
 Udruga za poticanje neformalnog
 obrazovanja, kritičkog mišljenja i
 filozofije u praksi "Mala filozofija",
 Zadar 2019., 172 str.

Prikaz knjige *Mediteranski armerun: jadranske letere i litrati*, art brevijara mediteranske ikonografije, autora Brune Ćurka i Stipe Suraća, u izdanju "Male filozofije" iz 2019. godine, s iznenađenjem smo pročitali u književnom dodatku časopisa *Express*, nakon članka o kugi u Europi i Boccacciovu *Decameronu*, u vrijeme kad je Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu pripremao putem platforme Zoom konferenciju o bolesti COVID-19 i o krizi u humanističkim znanostima i društvu općenito koju je COVID-19 izazvao. Objavljujući članak o romanci *La bella en misa* u brazilsko-španjolskom časopisu *Mirabilia*, koji je cijeli jedan broj posvetio također temi COVID-19, pomalo i s griznjom savjesti što se uspijevamo i dalje baviti "istim" temama lijepe književnosti u ovo apokaliptično vrijeme, sa sjetom smo se prisjetili prelijepa izložbe *Ponovno otkrivajući Mediteran* koju smo "davne" 2018. godine pogledali u Fundaciji La Caixa u Madridu u Španjolskoj. Ta je izložba okupila slike poznatih slikara Sorolle, Moneta, Picassa i mnogih drugih iz glasovitih španjolskih, francuskih i talijanskih muzeja i galerija, slika koje imaju zajednički nazivnik mediteranskih prizora i motiva, boja i svjetala. Posjetitelji izložbe mogli su tada mirno šetati nepazeći na preporučenu distancu i diviti se nijansama boja i akvarela, a tada još nisu hodali s maskama za lice i dezificijensima u torbama, kako sada hodaju uglavnom po supermarketima, a ne nažalost više po muzejima (osim ako nije riječ o *online* posjetima).

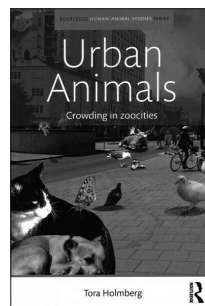
Ta lijepo ilustrirana monografija donosi 164 natuknice o svojevrsnom univerzalnom “mediteranskom brevijaru”, koji autori ne žele da se zaboravi, u nadi da će se Mare Nostrum jednom još moći rekonstruirati i pogledati uživo, kao i u njemu uživati. Knjiga objavljena u proljeće 2020. godine nosila je još nadu da će povišenje temperature tijekom ljeta donijeti i nestanak zloknog virusa. Olakšanje koje je tek sada donio pronalazak cjepiva ohrabruje s nadom da za temu Mediterana još uvijek nije kasno, i u književnosti i u usmenom pjesništvu i u etnologiji i folkloristici. Knjiga ostavlja dojam kao pismo s putovanja Mediteranom na jadrilici i uživanja u mediteranskim prizorima i jednostavnom životu uz more, pa ime izdavača “Mala filozofija” ne izaziva podsmijeh obrazovanih čitatelja, koji u svojoj duhovnoj knjižnici i djetinjstva i zrelosti ne mogu bez grčke mitologije, ali i bez zaštite svete zone “obiteljskog dobrog života” i aristotelijskog tragosa.

Kako su se kolege u Institutu bavile, i još uvijek se bavimo, temama i mediteranske prehrane i književnosti i grada, osjetila sam potrebu da svoj predmet proučavanja obogatim i osvrtom na ovu knjigu koja nije podsjetnik na ljetovanja, iako je i to...

Natuknice “maslina”, “pjaca”, “tovar”, “kapari”, “agava”, “vino” zacijelo nisu poezija Andrijane Škunce ili Petrarke, ili Petra Zoranića, ali djeluju poput sentimentalnog putovanja po Mediteranu s pogledom uperenim gore u Nebo, kao na jednoj fotografiji koja prati natuknicu “konoba”, na str. 66, koja kao da želi evocirati ljubav prema “sitnome”, malome, devetnaestostoljetne provenijencije jednoga Santiaga Ramóna y Cajala, koje se mogu prisjetiti samo jako sretni obitelji, ili obitelji koje su maksimalno “uljepšale” svoju još uvijek nedavnu tragičnu obiteljsku prošlost. Da ponovno ne pobijedi crnilo, kao nakon snimanja filma *Kraljica Kristina*, s Gretom Garbo u glavnoj ulozi, u razdoblju “Belle Epoquea”, nakon čijega je optimizma nastupilo nacističko crnilo i tragedija nacionalsocijalizma. Knjiga *Mediteranski armerun: jadranske letere i litrati* (armerun – na dalmatinskom dijalektu, veliki drveni ormar s dvojna vrata) je i lijepi podsjetnik na starogrčku mitologiju, na to kako iz ružnih priča o odsijecanju Meduzine glave naposljetku nastane lijepa priča o tome kako je iz njezine krvi zapravo nastao koralj. Prevladavajući ipak “koraljni” ugođaj cijele knjige zaslužuje preporuku za blagonaklono čitanje i evocira miris “soli” u zraku nakon luksuza čitanja poezije u “kovidvremenima”, u toplini doma koji dopušta da svijet opet postane imaginarno globalno selo, kad već nije preporučljivo putovati. Neznanstveni diskurs cijele knjige obogaćuje poezija engleskog prijevoda svake natuknice. Knjiga je kao kuriozum objavljena s nautičkom kartom navigacije i kao svjedočanstvo autentičnosti iskustva putovanja Mediteranom. I neponovljive vrijednosti tog iskustva u predapokaliptična vremena! I ove se knjige želim sjećati kao neponovljivog iskustva čitanja jedne zanimljive i vrijedne knjige, i kulturološki i književno i antropološki.

Simona Delić

Tora Holmberg, *Urban Animals. Crowding in Zoocities*, Routledge, London, New York 2015., 178 str.

Oni su posvuda. U nama, s nama, među nama, oko nas. Drugi. Drugi ne-ljudi, a u ovoj knjizi ne-ljudske životinje u urbanim sredinama s kojima dijelimo svakodnevicu. Obično su nam nevidljivi, ali utječemo jedni na druge na načine kojih nismo svjesni, a čine nas onima koji postajemo.

Knjiga *Urban Animals: Crowding in Zoocities* Tora Holmberg predstavlja njezino istraživanje brojnih kontroverznih slučajeva odnosa čovjeka i životinja u urbanim sredinama, posebno pasa i mačaka, gomilanja udomljenih životinja i tzv. *crazy cat ladies*. Autorica promišlja koncept zoograda (engl. *zoocity*) u kojem se kulturna animalistika susreće s urbanom teorijom. Tora Holmberg, profesorica sociologije i predavačica na Sveučilištu Uppsala u Švedskoj, pita se koja su viševrsna iskustva življenja u gradu te što znači promišljati urbanu politiku sa stajališta odnosa čovjeka i životinja. Ona traži načine otkrivanja fenomena ljudskoživotinjskog mnoštva (engl. *humanimal crowding*) kroz opasnosti koje je nužno nadzirati i njegovo potencijalno subverzivno djelovanje. Konačno, iznosi dobrobiti viševrsne urbane politike usmjerene na ljudskoživotinjsko mnoštvo u urbanim sredinama kao što su kolektivno djelovanje i bliskost.

Knjiga započinje uvodom uz analitičko postavljanje strukture knjige i glavnih pojmova. Pojam *zoo* zbirno označava raznolikost vrsta koje žive zajedno na određenom prostoru, problematiku razlikovanja ljudskih i ne-ljudskih životinja te stanje zbunjenosti i nereda. *Crowding* kao mnoštvo vrsta u gradu usmjereno je na politiku prostora i tijela u javnom prostoru te granica i propisanih normi za njihovo održavanje. Holmberg se protiv podjeli između divljih i domaćih životinja, kućnih ljubimaca i štetočina, čovjeka i životinja te se usmjerava na izmicanje čovjeka iz središta analize usredotočujući se na viševrsna iskustva tih odnosa kroz koncepte prostora, osjeta i vrsta.

Knjiga se sastoji od tri dijela. Prvi dio "Animals in the city" čine dva poglavlja, pri čemu prvo "Bodies on the beach: Allowability and the politics of place" istražuje konflikt i utjecaj gradskih pravila na korištenje pseće plaže u gradu Santa Cruz u Kaliforniji, dok drugo "Stranger cats: Homelessness and ferality in the city" propituje kategorizacije mačaka i postupanje prema nepripitomljenim i mačkama bez doma. Prostor je nezaobilazan u interpretaciji kategorija "divlja", "domaća", "pripitomljena" i u oblikovanju metodologije postupanja s njima. Drugi dio knjige "Humanimal transgressions" sastoji se od dva poglavlja, od kojih prvo "Verminizing: Making sense of urban animal hoarding" razrađuje fenomen tzv. sakupljača životinja, uzroke devijacije kod takvih osoba te utjecaj stigmatizacije kroz intervjue s članovima društava za dobrobit životinja u Švedskoj i s tzv. sakupljačima životinja. Sljedeće poglavlje "Feline femininity: Emplacing cat ladies" dublje razrađuje temu sakupljanja životinja i fenomen *crazy cat ladies* naglašavajući vezu između vrste i roda te subverzivno djelovanje *feline femininity*. Treći dio knjige "The promises of crowding in zoocities" ističe prednosti viševrsnog mnoštva u urbanim sredinama. U poglavlju "Open endings" autorica, u razgovoru s umjetnicom Katjom Agler, u

raspravlja o svojim pronalascima te temama kao što su granice, liminalnost te transformacija osoba i kolektiva kroz viševrsno mnoštvo.

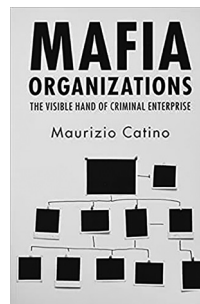
Uz napomenu da je namjera knjige u postavljanju pitanja, a ne u davanju odgovora, autorica donosi zanimljive primjere potkrijepljene intervjuiima i podacima s terena. Fokusiranjem na nekoliko slučajeva konkretnih osoba i životinja postiže "životinjsku" dubinu jer ulazi u stvarne primjere interakcije između dvije vrste. U jednom od primjera žena koja volontira u skloništu za mačke udomljuje jednu po jednu macu te se suočava s nemogućnošću nošenja s nastalim stanjem. Naime, nije samo broj životinja u domu bitan nego i način na koji se osoba brine za njih i za sebe. Premda i na farmama živi veliki broj vrsta na jednom mjestu, ondje ipak vrijede drugačija pravila nego u privatnom domu budući da je funkcioniranje farme uređeno ekonomskim zakonima proizvodnje. Nadalje, kao primjer uspješne subverzije istaknuta je pseća plaža u Kaliforniji gdje "vlasnici" pasa nastavljaju koristiti plažu unatoč novoj zabrani, što autorica preispituje kroz koncepte civiliziranosti pasa i ljudi, dopuštenja korištenja javnog prostora ljudima i psima, pročišćavanja javnog prostora, problematike očuvanja prirode te sigurnosti ljudi i pasa. Oni koji zagovaraju pseću plažu navode prednosti i za širu zajednicu, a ne samo za korisnike plaže. Kroz primjere slučajeva *crazy cat lady* autorica ukazuje na strukture moći koje kreiraju društveno prihvatljive načine izražavanja ženstvenosti i povezane kategorije klase, starosti i seksualnosti. Holmberg se nada da *cat lady* kao transvrzna figura može ilustrirati napetost između legitimnog i nelegitimnog animaliziranja i ponuditi zanimljivu karakterizaciju našeg kulturološkog konteksta. Problem nastaje kad mačke preuzmu domaćinstvo, a žena izgubi kontrolu nad svojim životom. Ona postaje žrtva, ali što je s mačkama? Zar i one nisu žrtve, pita Holmberg.

Jedna od premisa viševrsnog suživota u urbanim sredinama leži u činjenici da smo kao ljudi natjerani na taj unakrsni kontakt jednih s drugima što oblikuje naša iskustva i predodžbe. U toj frikciji leži potencijal i obećanje, a ne u raznolikosti koja podržava kategorizaciju. Mnoštvo je više od zbroja individualnih jedinki te transgresira dvojnost kategorija kolektivno i individualno, ljudska i životinjska vrsta. Srž mnoštva je u postojanju s mnogima kroz ples povezivanja. Knjiga završava pitanjem autoričine sugovornice umjetnice: zašto više ljudi nije zainteresirano za kompliciranje tih odnosa između čovjeka i životinja? Da li zato jer je to povezano s koristima koje privilegiraju i jer ćemo problematizirati načine na koje tretiramo životinje upasti u velike probleme? Kako bismo to učinili potrebno je uvesti novi kut gledanja, socijalno-znanstveni, umjetnički ili drugi, unutar kritičkog konteksta koji bi nam omogućio promjenu perspektive i izmaknuo nas iz ustaljene norme promatranja životinja, odgovara Holmberg.

Knjiga *Urban Animals* zanimljivim znanstvenim pristupom donosi nove spoznaje o odnosima čovjeka i životinja u urbanim sredinama, posebno propitujući kategorije prostora i emocija. Holmberg piše da su odnosi kreirani kroz emocije i osjetila jer nas emocije spajaju odnosno razdvajaju. Iako je knjiga znanstvena, drago mi je zaključiti da je potrebno osjećati Druge svakodnevno i da jedino kroz suosjećajnu igru plesa života možemo stvarati zajedničke načine suživota s ne-ljudskim životinjama na obostranu korist. Urbani prostor se sužava jer smo sve mnogobrojniji i mi ljudi nismo njegov centar. Drugi su tu bili prije nas, mi smo došli s jednima, a drugi su nas pratili. Danas, u vrijeme masovnog nestajanja vrsta, odnosno gomilanja drugih, knjiga otvara brojna pitanja koja nam mogu biti od pomoći u svakodnevnom susretanju s tim kompleksnim zadatkom – suživotom.

Ivana Filip

Maurizio Catino, Mafia Organizations. The Visible Hand of Criminal Enterprise, Cambridge University Press, New York 2019., 346 str.

Iako o fenomenu mafije definitivno ne manjka raspoloživog literarnog gradiva, teško je pronaći temeljitu analizu organizacijske razine takvih kriminalnih zajednica. To je upravo ono što Maurizio Catino donosi u svojoj knjizi *Mafia Organizations*, spajajući u njoj dvije istraživačke grane – organizacijske i mafijaške studije. Ovo se djelo naslanja na Catinova prijašnja proučavanja nasilja, konflikata i kodeksa ponašanja unutar mafijaških poslovnih struktura. U istraživanju se koristio pravosudnim i istražnim izvorima (uključujući i prislušivanja), administrativnim podacima o ubojstvima i drugim mafijaškim zločinima, povijesnim izvještajima, izjavama suradnika pravosudnog sustava, intervjuima i raspravama s ključnim svjedocima poput sudaca za prekršaje, sekundarnim izvorima drugih disciplina (kriminologija, političke znanosti, sociologija, ekonomija) itd. Knjiga je podijeljena na šest poglavlja. Započinje propitivanjem osnovnih koncepata poput poslovnih veza i organizacija, a područja interesa se dalje detaljnije granaju na ideje mafijaške organizacijske arhitekture (problemi kao učenje, koordinacija i komunikacija, računovodstvo, reputacija, kontrola i struktura); organizacijske naredbe skupa s njihovom dubljom isprepletenosti s korištenjem nasilja; pravila u svim svojim oblicima te u konačnici i samih organizacijskih dilema s kojima se mafije suočavaju unutar svog izvanzakonskog postojanja (vidljivost naspram prikrivanju, centraliziranost naspram decentralizaciji moći, povjerenje i izdaja). Catino smatra da je ova knjiga postigla svoju svrhu ako kod čitatelja probudi zdravu “glad” za daljnjim istraživanjem i učenjem. Pregršt zanimljivih tema kojima se autor u knjizi bavi mogu se sažeti u pitanje kako točno mafija svoje tajne zadržava, upravo, tajnama.

Prvo nas poglavlje upoznaje s mafijom kao tajnim društvom koje prodaje privatnu zaštitu, rješavajući se na taj način triju popularnih pogrešnih shvaćanja: da je mafija organizacija birokratsko-korporativnog tipa, da mafije nisu formalne organizacije, već kulturni fenomen te da su mafije samo labave kriminalne mreže. Catino se zalaže za tezu da su mafije posebne vrste ilegalnih ekonomskih organizacija. Poput drugih tajnovitih organizacija (enklave, prikrivene/zabranjene mreže, tajna društva), i za mafije je karakteristično da njihovi članovi aktivno biraju skrivati svoje i poslovne tajne, da se strukture kolektivnog upravljanja i internih poslova odvijaju dalje od očiju javnosti, no svijest (ili glasina) o postojanju organizacije postoji i izvan samog članstva, u širem društvu. Mafije je (kao uostalom i sve druge organizacije) stvorio čovjek, one su namjerni sistemi te egzistiraju kao društveni artefakti. Ono što razlikuje mafiju od ostalih oblika kriminalnih organizacija jest upravo to da je ona *organizirani kriminal* (a ne zločin koji je organiziran), te je njezina prisilna zaštita usmjerena kao ucjena prema legalnim poslovima i ilegalnim poduzetnicima. Naglasak se redovito stavlja na uspješnost mafije kroz njezinu internu i eksternu sposobnost čuvanja tajni. One su krucijalan dio njihova opstanka kao izvanzakonitih organizacija koje nemaju pristupa legitimnim kanalima za rješavanje razmirica, dok su također potrebne za zaštitu znanja i informacija od suparnika kako bi se što stabilnije održale organizacijska struktura i poslovna kompetitivnost.

U drugom poglavlju Catino svoje čitatelje uvodi u svijet organizacijske arhitekture proučavajući osnovne odlike unutar mafijaških organizacija. Malo specifičnije, poglavlje ulazi u problematike unovačenja i informacijske asimetrije, komunikacije i koordinacije, složenih rituala koji su tipični za organizacijski život, njegove partikularije sa sustavima učenja, računovodstva, upravljanjima internim i eksternim transakcijama, te sagledava mafiju kao poseban oblik klanske organizacije. Razlikuje dvije razine organizacijske strukture: osnovnu razinu organizacijske jedinice i metaorganizacijsku razinu. Osnovna organizacijska jedinica sastoji se od pojedinaca koji izvršavaju vlastite zadatke s autoritativnim vođom u središtu, dok metaorganizacijska razina uključuje višu upravu koordinacije. Kombinacijom tih dviju razina stvaraju se dva različita oblika uprave – *clan-based* i *clan-based federation*. Catino pronalazi da organizacijska povijest mafija pokazuje uzorak kretanja između ta dva oblika uprave zbog endogenih (interni konflikti) i egzogenih faktora (nadzor zakonodavnih autoriteta). U ovoj se cjelini, nadalje, integrira analiza svih tih formalnih aspekata organizacijske strukture s onima koje organizacijska literatura definira kao “neformalne” (Catino ih naziva “stvarnima”) radi što potpunijeg sagledavanja ovakvih zločinačkih organizacija.

Nadovezujući se na prethodno iznesenu analizu klanova i klanskih federacija, treće poglavlje detaljizira glavne odlike specifičnih mafijaških organizacijskih struktura, od različitih konfiguracija sve do njihova utjecaja na organizacijsko ponašanje. Strukture koje proučava odnose se na talijanske mafije (sicilijanska Cosa Nostra, ‘Ndrangheta, Camorra), američku Cosu Nostru, kineske Trijade, japanske Yakuze i rusku Mafiju. One koje spadaju pod organizacijski tip klanske konfederacije (sicilijanska Cosa Nostra, ‘Ndrangheta, Yakuze) karakteriziraju viša uprava koordinacije, centralizirana moć, sistematičan proces donošenja odluka, kao i dosluh između mnogih poslovnih aspekata (također bolje obuzdavaju korištenje nasilja). Druge, koje se vode za klanskim modelom (Camorra, Trijade, Ruska Mafija), pate od nedostatka upravnih tijela, svoju moć raspodjeljuju, odluke se donose klanskim procesima, te su zloglasne po interklanskim nadmetanjima u potražnji za potrebnim sredstvima (novac, informacije).

Četvrto je poglavlje posvećeno istraživanju korištenja nasilja. Fokus se usmjerava na to kako mafije s vertikalnom hijerarhijskom strukturom počinjavaju manje sveukupnih ubojstava (no više visokoprofiliranih atentata) negoli mafije s horizontalnom strukturom. Razlog tome je što vertikalne strukture posjeduju višu upravu koordinacije koja omogućava rješavanje internih razmirica smanjujući intraorganizacijsko nasilje te su sposobnije u kreiranju strategija. Za mafije horizontalne strukture nedostatak viših upravnih tijela stvara skoro potpunu nemogućnost rješavanja unutarnjih sukoba i kontroliranja nasilja. Nadalje, horizontalne mafije svoje glavne neprijatelje pronalaze u suparničkim klanovima, što također pridonosi višoj razini niskoprofilnih, uličnih sukoba i ubojstava. Vertikalnoj strukturi, s druge strane, najveću prijetnju predstavljaju obavještajne agencije, sudci, novinari i sindikalisti. Zajednički problem koji dijele jest nemogućnost traženja pomoći kroz kakvu treću stranu, što ih prisiljava da se sami snalaze u svojim operacijama tajnovitosti, koordinacije i nevidljivosti – tu onda nastupaju njihovi dizajnerski zakoni.

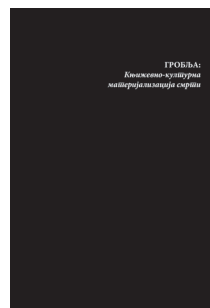
Peto poglavlje prikazuje teoriju mafijaških pravila kao i njihove tipove i funkcije. Kao neizostavan dio svake organizacije, pravila unutar mafijaških organizacija nužna su iz dva razloga: mafija se ne može osloniti na službene zakonodavne kanale kako bi se razmirice razriješile te moraju međusobno surađivati kako bi se održali njihovi ekonomski interesi kao i cjelokupna tajnovitost koja je potrebna za njihovu egzistenciju. Organizacijska racionalnost tih pravila za cilj ima stvaranje društvenog poretka (prvenstveno za svoje članove, sekundarno za vanjske sile). Mafije koriste organizacijska pravila jednako kao i legitimni poslovi; točnije, ta pravila ispunjavaju tri glavne funkcije: omogućuju organizaciju, koordinaciju i suradnju među članovima, pripomažu pri rješavanju sukoba i suzbijanju nasilja koji mogu ugroziti organizaciju te, u konačnici, održavaju tajnovitost. Organizacijska pravila, rituali i kodeksi ponašanja mafijaški su strateški manevri koji postoje iz vrste preventivne obaveze kako bi spriječilo nesmotreno, opasno ponašanje i donošenje nerazumnih odluka. No, kao i svaka pravila, ona se mogu prekršiti što može dovesti do otežanog organizacijskog poslovanja i balansiranja.

Zaključno, u šestom i finalnom poglavlju analiziraju se mafijaške organizacijske dileme. Te dileme zahtijevaju kontinuirano balansiranje potreba i zahtjeva između oprečnih strana. Ako se veličina mafijaških organizacija i operacija poveća, to ih monetarno obogaćuje, no pritom gube na mogućoj nevidljivosti i sigurnosti (što posljedično uključuje i pretjerano korištenje nasilja). S druge strane, ako se operacije zadrže na manjoj skali, onda zadržavaju svoju tajnovitost, ali se u poslovnom smislu mogu naći u zaostatku u odnosu na konkurenciju. Članstva bazirana na nepotizmu mogu povećati osjećaj zajedništva i prividno povjerenje i sigurnost, no to može dovesti do manjka članova s poželjnijim vještinama. Iako ideje bratstva, jedinstva, povjerenja i ritualnih tradicija koje pridonose integraciji zajednice stvaraju oko mafije privid magije, u trenutku kada prevlada racionalni karakter ekonomskog uspjeha i djelovanja ta magija, skupa s legitimitetom organizacijskog autoriteta, nestaje. Autor kontinuirano, u svakom segmentu i neovisno o problemu, ističe nepostojanje konačnih rješenja. Nadalje, premda takav odgovor može djelovati problematično i nezadovoljavajuće, Catino napominje kako analiza takvih osnovnih problema, koji su kontinuirano prisutni unutar mafijaške organizacijske politike, omogućava bijeg od krutog okolišnog determinizma i strogog organizacijskog subjektivizma (koji smatra da su mafije svemoćne), čineći projekt seciranja i analiziranja istovremeno zahtjevnijim koliko i zanimljivijim.

Mafia Organizations Maurizia Catina bit će fascinantno štivo za svakoga tko žudi za konkretnijim sadržajem na temu mafije u poplavi senzacionalističkih, polufiktivnih biografija. Iznimno se ističe svojom pronicljivošću, bogato dokumentiranom analizom koja obuhvaća itekako opširno gradivo organizacijske teorije. Taj duh organizacijske teorije dominira svakim ponuđenim diskursom obogaćujući uvid o "vidljivoj ruci" mafijaških organizacija koja svojim poticanjem kriminalne kooperacije utječe na prigušivanje "nevidljive ruke" tržišta. Takva komplicirana teorijska pozadina predstavljena je na zavidno razumljivoj razini, prilagođenoj i onima posve neupućenima. Profesor Catino je u svojoj studiji secirao i zaronio u temelje jednih od najmoćnijih i najdugotrajnijih skupina organiziranog kriminala u svijetu, demistificirajući tako fenomen mafije te oblikujući knjigu koja ima sve predispozicije da postane novi zlatni standard za sve koji žele više saznati o *the law of the outlaw*.

Vilma Benković

Groblja. Književno-kulturna materijalizacija smrti, Dragan Bošković, ur. Filološko-umetnički fakultet Kragujevac, Kragujevac 2019., 555 str.

Filološko-umetnički fakultet iz Kragujevca 2019. godine objavio je deseti po redu zbornik radova u okviru devetogodišnjeg projekta *Društvena kriza i savremena (srpska) književnost: nacionalni, regionalni, evropski i globalni okvir* čiji je urednik prof. dr. sc. Dragan Bošković. U zborniku je sabrano 38 priloga iz različitih kulturno-umjetničkih područja koja pokatkad imaju i društvenu

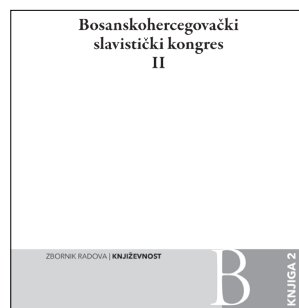
žaoku. Najbrojniji su ipak tekstovi koji analiziraju zaokupljenost književnika temom umiranja, smrti, odnosno grobljima kao mogućoj materijalizaciji konačnosti. Zbornik nije mogao izaći u simptomatičnije vrijeme – kao da je anticipirao sva ona razmišljanja koja su se dodatno pobuđivala gledanjem tragičnih scena beskonačnih kolona kamiona s ljesovima iz Bergama. Time se još jednom osvijestila ljudska potreba za vjerovanjem da *death is not the end* te da su oduvijek nepojmljive kategorije smrti i života nakon smrti poticale ljude da vjeruju (kako bi uopće mogli živjeti), pa čak i komuniciraju s dušama umrlih. Upravo o tome je riječ u članku “Pozdrav s druge strane” Bojana M. Jovića u kojem se raspravlja o povijesnom razvoju sredstava za komunikaciju sa zagrobnim svijetom u okviru modernog spirit(ual)izma uključujući i Edisonova nastojanja. Naime, ta nada, čak želja za nastavkom onostranog postojanja, kakvo god ono bilo, omogućava nam življenje jer je misao o konačnosti neizdrživa. Pomoć pri savladavanju te nepojmljive misli manifestira se u različitim oblicima u svim razdobljima i društvima. Prilozi koji govore o najneposrednijoj materijalizaciji “smrtnog života” donose primjere iz sjedilačkih kultura, ruralnih i urbanih, odnosno od grobnih *stanova*, *dvorova* na selu te urbanih *nekropolis* u prilogu “Grobovi kao gradovi” Lidije Delić. Služeći se Foucaultovim pojmom heterotopije, autorice sljedećeg članka Jasmina A. Teodorović i Jelena V. Atanasijević nastavljaju raspravu o materijalizaciji smrti kroz grobljansku arhitekturu koja je civilizacijski istovremena sa stambenom arhitekturom živih. Time predstavljaju, između ostalih, jedan od najintrigantnijih primjera suvremenih nekropolis, San Cataldo u Modeni, poznatog arhitekta i dizajnera Alda Rossia. Suzana Marjanić predstavlja radove dvaju poznatih hrvatskih umjetnika i performer, Josipa Zankija i Tajči Čekade, koji su iskustveno konzekventno otišli najdalje u prezentaciji rituala smrti i estetici pogreba sažimajući suštinu njihova razmišljanja i djelovanja u proročanskoj misli Jacquesa Attalija “smrt je prekoračenje života”. S druge strane, članak “Veselo groblje dadaističko: performativno općtavanje vlastitog ukopa” Vladimira B. Perića podsjeća na poznate dadaističke prakse u svrhu šokiranja brisanjem negativnih konotacija povezanih s ukopom. O nezamislivom ponašanju ljudi jednih prema drugima svjedoči jedan od najstravičnijih primjera kreativnosti ljudskog zla – holokaust i njegov paradigmatički ogledni egzemplar, logor Auschwitz. U današnjem beskrupuloznom i pohlepnom društvu logor smrti nije više jedino ono što bi trebao biti, mjesto memorije užasa, već mjesto najcrnjeg konzumerizma, *dark tourism*, čime se u svojem članku bavi Nataša P. Rakić. Članak “Američka horor priča” Marije V. Lojanice također se bavi “moralom smrti”. Autorica preispituje suvremene trendove američke pogrebne industrije, odnosno prostorno-političkih praksi. Nešto drugačijom vrstom groblja bavi se tekst “Na kraju Agbogbloshie: može li tehnologija umrijeti” Aleksandre P. Stevanović, koji ukazuje na moralno upitnu praksu najvećeg odlagališta (groblja) tehnološkog otpada smještenog, ne bez profitabilno-ciničnih razloga, u siromašnu Ganu. Posljedice onečišćenja tla u već ionako osiromašenoj zemlji te toksičan utjecaj na tamošnje stanovništvo koje prebire po odbačenim elektroničkim napravama, nesagledivi su. Nekoliko priloga bavi se također opširnom temom grobljanske glazbe. Ipak, kao što je već rečeno, najveći broj priloga razmatra smrt u književnim djelima. Tako, sam urednik zbornika Dragan Bošković u svom prilogu “Smrt pripoveda: književnost je groblje: nostalgican i anakron tekst”, ponavljajući evidentnu činjenicu da je smrt imanentna i čovjeku i cijelom svijetu, upućuje čitatelja da je cijeli njegov tekst parafrazira stiha (“imat ćete grob u oblacima tamo nije tijesno”) iz pjesme *Fuga smrti* pjesnika tragičnog života i smrti Paula Celana, *iskopali smo grob u književnosti, i nije nam tijesno*. Autori predstavljeni u zborniku bave se brojnim vrhunskim književnim ostvarenjima koja se dotiču različitih aspekata “grobljanskih tema” u djelima Umberta Eca, Kazua Ishiguroa, Elfride Jelinek, H. W. Audena i drugih. Poseban interes autora iskazan je za srpsku kultnu poemu *Serbia*, koju je Miloš Crnjanski napisao na Krfu 1925. godine. Tako je, primjerice, opširan interdisciplinarni prilog Branka Radovića i Časlava V. Nikolića posvećen usporednom predstavljanju groblja u poemi i koralnoj kompoziciji *Serbia*.

Zbornik će svojom tematskom širinom i analitičkim pristupom biti nezaobilazna literatura za sve one koji će se ubuduće baviti temom groblja, odnosno smrti i umiranjem uopće, pa tako i

autorici ovih redaka, koja priprema za 2021. godinu izložbu *Eksploatacija smrti* u Modernoj galeriji u Zagrebu. Naslovna tema izložbe odnosi se na umiranje/iščeknuće ljudi i drugih životinja jednako kao i biljnog svijeta i nežive prirode te u konačnici same Zemlje u umjetničkim djelima.

Dajana Vlasisavljević

Drugi bosanskohercegovački slavistički kongres. Zbornik radova, knj. 2, Senahid Halilović, ur., Slavistički komitet, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2019., 562 str.

Zbornik radova Drugog bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa u drugoj knjizi donosi sedam tematskih cjelina. Zbornik počinje osvrtom na Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres te uvodom rusistice i slavistice Adijate Ibrišimović-Šabić pod naslovom "Pod/sjećanja: Prvi bosanskohercegovački slavistički kongres (Predstavljanje Zbornika radova iz književnosti)" gdje naglašava da je Kongres nastavio tradiciju održavanja u Sarajevu četiri godine nakon prvog okupljanja, od 28. do 30. svibnja 2015. godine, i da je na njemu izlagalo dvjesto šezdeset slavista iz dvadeset tri države. Posebno je predstavljen bogat izbor tema koji su najvećim dijelom činile značajne obljetnice dok je u završnici priložen dodatak s podacima o autorima.

Prva cjelina zbornika tematski je posvećena književnom folkloru i staroj književnosti. Poredbenu perspektivu u promatranje simbolike cvijeća, voća i hrane na korpusu tekstova kao što su *Sevdalinke, balade i romanse Bosne i Hercegovine* (1968), pjesme iz antologije *Makedonski narodni pjesni iz Kostursko* (1999) Trpka Bicevskoga unijela je na početku zbornika profesorica Masha Belyavski-Frank ("Cvijeće, voće i hrana: simbolizam u bosanskim i makedonskim ljubavnim pjesmama i svadbenim pjesmama"). Na zanimljiv način pokazala je da se biljke poput bosiljka, ruže, smilja ili karanfila te hrana poput šećera, baklave, kajmaka ili meda koriste kao simboli u svadbenim običajima ili pri udvaranju na Balkanu. Kraj te cjeline posvećen je proučavanju franjevačke književnosti fra Matije Divkovića te prvoj tiskanoj bosanskohercegovačkoj početnici koju je proučavala kroatistica Dolores Grmača ("*Mali Nauk krstjanski* fra Matije Divkovića").

U drugoj cjelini, pod temom "Književnosti naroda BiH i (južno)slavenske književnosti u komparativnoj, interliterarnoj i interkulturnoj perspektivi", okupljeno je desetak radova. Komparativističku perspektivu u svom proučavanju koristila je filologinja Almedina Čengić analizirajući Strindbergove elemente ekspresionističkoga teatra kod Miroslava Krležu ("Okultnost Krležine 'logike ekstaze' naspram Strindbergove 'logike sna'"). Nadalje, istu perspektivu primijenio je i Srebren Dizdar razmatrajući prijevode Robinsona Crusoea u kontekstu južnoslavenskoga kulturnog prostora te prvi prijevod izvornika objavljen u Mostaru 1875. godine. Naposljetku, recepciju čuvena Čehovljeva *Višnjika*, od njegova prvoga izvođenja na kazališnoj sceni Na-

rodnog pozorišta u Sarajevu tridesetih godina 20. stoljeća, problematizirala je rusistica Adijata Ibrišimović-Šabić.

Motive ljudskog dostojanstva i otuđenja, promatrane u kontekstu Srednje Europe i južnoslavenskih književnosti te na korpusu odabranih slavenskih autora, istraživale su poslijedoktorandica Erika Lalikova ("Slika ljudskog dostojanstva u filozofiji i književnosti odabranih (slavenskih) autora") i Larisa Softić-Gasal ("Motiv otuđenja kao dominantan faktor u kompoziciji kratke priče tranzicijskog doba u Bosni i Hercegovini i susjednim zemljama"). S druge strane, bosanskohercegovačko-poljske književne veze za vrijeme Druge Jugoslavije proučavao je kroatist Leszek Matczak, dok je projekt nastanka *Leksikona južnoslavenskih književnosti* prikazala slavistica Nadežda Starikova. Prisutnošću Miljenka Jergovića u književno-kritičkom i medijskom diskursu u Makedoniji bavio se Zvonko Taneski, a na modernu crticu u bugarskoj književnosti u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata osvrnula se Albena Vacheva ("Književne skice i mitologemi književnog realizma"). Uvod u zanimljivo područje kritičkih animalističkih studija ponudila je sveučilišna profesorica Kalina Zahova ("Primjeri životinjskih reprezentacija u slavenskoj književnosti i kulturi"), analizirajući pojavu životinja u tekstovima pjesama Josipa Ostija, Milka Kalaydzhieva i satiričkim listovima. Autorica se u raspravi osvrće na različita značenja životinja u danim kontekstima, napose škorpiona i krave, te daje posebno zanimljiv uvid u tekstualne tehnike marketinškoga oglašavanja u kojima dominira leksom "krava", a pojavljuje se u značenju antropomorfizirane emocije sreće.

Treća, najopsežnija tematska cjelina posvećena je četrdesetoj obljetnici Andrićeve smrti. O njegovu liku i djelu radove je napisalo jedanaest istraživača. Tako je predodžbe o bosanskim franjevcima u Andrićevu književnom, esejističkom i znanstvenom djelu istražila Ena Begović-Sokolija ("Fra' Ivo Andrić"), statusom Ive Andrića u televizijskim intervjuima bavio se Vuk M. Đorđević, dok je najpoznatije prevoditelje Andrićeva djela u slovačkoj prevoditeljskoj tradiciji i prijevode opisala Alica Kulihova. Nadalje, interkulturnu poredbenu perspektivu djela Ive Andrića s djelima makedonskoga pisca Blaže Koneskog uvela je autorica Jasmina Mojsieva-Guševa ("Humanizam u poetikama Ive Andrića i Blaže Koneskog"). Osvrći se na odnos pisaca prema dekadenciji u umjetnosti, tradiciji i nasilju autorica je uočila sličnosti među piscima te je izdvojila prvenstveno njihovu općeljudsku orijentaciju. Poredbenu analizu južnoslavenskih autora donijela je i Jelena Ratkov Kvočka istražujući cirkusku paradigmu, likove i cirkus kao metaforu u romanima Ive Andrića i Danila Kiša. Recepciju Andrićeva djela u književnoj kritici 21. stoljeća te ključ za razumijevanje Andrićeve poetike razmotrio je Miloš M. Đorđević, osvrnuvši se posebno na *Znakove pored puta* u kojima je uspio iščitati Andrićeva osobna iskustva, ulazeći istovremeno u analizu problematike dostojanstva čovjeka. Autobiografskim elementima u djelu Ive Andrića, polazeći od analize gledišta pripovjedača, bavila se i Sanja Franković ("Semioza slike u noveli *Panorama* Ive Andrića"), oslanjajući se na teorijske postavke Charlesa Sandersa Peircea te na Freudovo djelo *Tumačenje snova*. Pitanjima pripovijedanja i izvora tragičnosti u Andrićevim djelima bavila se opširnije se i Marijana Terić ("Specifičnost pripovjedačkog postupka u Andrićevom književnom stvaralaštvu") dok je tragičnost Andrićevih likova, čiji se identiteti razjedinjuju, i zatvorenost prostora promatrala Olga Vojičić-Komatina ("Individualni i kolektivni presjek izvora tragičnosti u Andrićevim romanima *Prokleta avlija* i *Travnička hronika*"). Tu je perspektivu zatvorenosti koju najbolje primijete tuđinci autorica tumačila pojmom "kronotop tuđine". Dani pojam je s ontološke razine tumačila i Vesna Vukčević Janković uz pomoć Foucaultovih postavki o zatvoru kao društvenom konstrukturu ("Sve/prostorna i vanvremenska ravan Andrićeve *Proklete avlije*").

U četvrtoj cjelini zbornika tematizira se stota obljetnica smrti Muse Ćazima Ćatića i moderna u književnostima naroda BiH i (južno)slavenskim književnostima. Problematiku misticizma kod Ćazima Ćatića i utjecaj istočnih književnosti na orijentalne pjesnike analizirala je autorica Me-

linda Botalić (“Pjesnici osmanske književnosti u esejima Muse Ćazima Ćatića”). Istog se pisca kao simbola bošnjačke patnje dotakla i filologinja Amra Memić u članku “Životopis/smrtopis Muse Ćazima Ćatića”, proučavajući dramu Zlatka Topčića *Kako Musa dere jarca*. Autorica je osvijetlila pjesnikov nesretni život na razmeđu kulturno-civilizacijskih epoha na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća. Zbog nepovoljnog položaja, u drami je Ćazim Ćatić prikazan kao mrtvac u formi fetusa koji izgovara monolog prožet sufijskom poezijom. Sufijsko-simbolističku paradigmatu u poeziji uočava i proučava i Adnan Pejčinović, koji analizu zaključuje navodom da se simbolizam i sufizam sadržajno pretapaju u Ćatićevoj poeziji te otkriva mjesta na kojima se to događa.

U petoj cjelini nalaze se radovi posvećeni obilježavanju devedesete obljetnice smrti Antuna Branka Šimića i avangarde u književnostima naroda BiH i (južno)slavenskim književnostima. Usporedbu Krležina i Šimićeve aktivizma preko anarhoindividualizma i njihova odnosa prema periodici i časopisima koje su pokretali istražila je Suzana Marjanić (“Antun Branko Šimić i Krleža: točke susreta – anarhoindividualizam i Karl Kraus”). Motive duše i tijela u Šimićevo pjesništvo analizirao je poslijedoktorand Jurica Vuco, zaključujući kako je Šimić u poeziji bio zaokupljen dihotomijom pojmova i procesom samoosvješćivanja vlastite duše i tijela, na kojem je gradio odnos prema Bogu. Naposljetku, pregled razvoja grupnoga nacionalnog identiteta u tekstovima nastalima u slavenskim pravoslavnim zemljama (Slavia Orthodoxa) Balkana u oba Balkanska rata, kao i u Prvom svjetskom ratu, dala je balkanistica Jolanta Sujecka u posljednjem radu u cjelini (“Novonastali nacionalni kolektivni identitet u krugu Slavia Orthodoxa na Balkanu u 20. stoljeću”).

Šesta cjelina “Sto dvadeseta godišnjica prvog romana u BiH: historija i poetika romana u književnostima BiH i (južno)slavenskim književnostima” okuplja devet radova. Tako je ženski aktivizam i kult žene u okviru komunističkoga pokreta i poslijeratne ideologije u biografiji slovenske revolucionarke Milene Mohorič problematizirala Natka Badurina. Filologinja Miluška Bakrač analizirala je junaštvo i kult žene unutar komunističkih, ali i tradicionalnih patrijarhalnih obrazaca. Na represiju vjerskih redovnika u romanima *Derviš i smrt* (1966) Meše Selimovića i *Družba Isusova* (1970) Jiříja Šotole osvrnula se u svom radu poslijedoktorandica Romana Benić Brzica. Nadalje, u poredbenoj južnoslavenskoj perspektivi narcističke narative istražila je u romanu *Nišan* (2007) makedonskoga književnika Blaže Minevskoga i romanu *Knjiga o Tari* (2004) hrvatskoga pisca Zdenka Lešića filologinja Marija Gorgijeva Dimova. Zarobljeničkim traumama, kronotopom egzila, graničnim prostorom i psihološkim traumama na primjerima romana južnoslavenskih autora bavile su se u svojim istraživanjima Renate Hansen-Kokoruš, Miranda Levanat-Peričić, Etham Mandić i Ana Pejović. U središtu takvih promatranja problematizirale su se narativne strategije, kompozicija, prilagodba romana scenariju, posebne značajke postjugoslavenske egzilne naracije, različite razine semantizacije granice kao prostora, uz propitivanje teorijskih postavki i kritičkih metodologija naratologije, fenomenologije i semiologije. Naposljetku, ciklus novopovijesnoga romana o Drugom svjetskom ratu crnogorskoga književnika Huseina Bašića istražila je Elbisa Ustamujić.

Sedma cjelina tematski je posvećena metodičkoj teoriji i praksi. Proces preoblikovanja opernoga libreta *Gozba Dževada Karahasana* u dramsku predstavu uveo je u središte istraživanja slavist Sava Anđelković, dok se na terapeutsku vrijednost Andrićevih pripovijedaka u osnovnoj školi osvrnula Ozrenka Fišić. Usporedbu pripovijetki za djecu Ive Andrića i Isaka Samokovlje prikazala je i Emina Hođžić, a važnost antropološkoga znanja u visokoškolskom obrazovanju budućih filologa analizirao je profesor Nikolay Papuchiev (“Književnost i etnografija: specifičnosti moderne metodologije”). Naposljetku, temu učenja čitanja po najstarijim hrvatskim početnicama sazele su u svom radu Jelena Vignjević i Vladimira Velički.

Zbornik Drugog bosanskohercegovačkog međunarodnog slavističkog kongresa svojim se sadržajem i konceptom uspješno nadovezao na Zbornik radova iz književnosti s Prvog

bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa (2011) s temom *Status i model proučavanja književne prakse u Bosni i Hercegovini* kojim su otvorena pitanja prepoznavanja kulturnih i književnih posebnosti južnoslavenskih zemalja. Usporedba tih dvaju zbornika potvrđuje rast zanimanja za interkulturalne teme, proučavanje književnosti i potrebu komunikacije. Opsegom veći i tematski bogatiji od Zbornika Prvog bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa, Zbornik Drugog bosanskohercegovačkog slavističkog kongresa ponudio je i dublji poredbeni i komparativni pogled u proučavanje poetika pojedinih pisaca, književnu folkloristiku te pitanja metodičke teorije i prakse.

Ruža Šutalo

Jadran Kale, Rasprostriranje kulture. Kako ljudi stvaraju prostor, Naklada Slap, Sveučilište u Zadru, Jastrebarsko, Zadar 2021, 248 pp

In his scholarly monograph *Rasprostriranje kulture: kako ljudi stvaraju prostor* (*Spreading Culture: How People Create Space*), Jadran Kale analyses the anthropology of space, but – in contrast to the dominant scholarly literature focusing on power-relations, memory etc. of mostly urban spaces – he focuses on the non-urban space. Similar studies are relatively rare in European ethnology and cultural anthropology. In contemporary anthropological studies, the “folk” have been overlooked by focusing on contemporary topics such as migrations, power-relations, identity etc., but the right “folk” and their creations of space are today the *loci* of tradition and heritage, and therefore of great interest for studies in ethnology, cultural anthropology and heritage studies.

The basic research question mirrors the title of the book: How do people create space? Based on a number of ethnographic case studies, the author analyses the creation of space as the cultural reflection of different communities. He argues that there is no absolute space, but only cultural meanings of space and its relationships.

Following an introduction into anthropological and philosophical theories of creating and perceiving space (referring to, for instance, Lefebvre, Foucault, the Chicago school, Bourdieu, etc.), in the first part of his book Jadran Kale defines space through particular landscape features using a theoretical, historical and ethnological or cultural-anthropological basis, and focusing on the concept of boundaries (boundary, coast, body, nature) using methodological frames and concepts from history, anthropology and geography. Space is analysed through the body and its relation to space (including meanings of the body transferred onto space relations, such as the concepts of right and left, body parts related to landscape features), the coast as a natural boundary, artificial boundary lines (e.g., the European border zone through

historical periods) and the formation of boundaries in nature (e.g. encircling of sacred spaces, parks etc.).

The author's reflections on the creation of space continue by presenting a number of innovative case studies of specific Adriatic-area landscape features such as drywall structures. The case studies deal with the night sky or ethno-astronomy as a visible mental map, the sea bottom relating to the fishermen's tradition, and the tradition of gathering sea corals in relation to invisible mental maps. They conclude with an interesting analysis of the tradition of tattooing among Croats from Bosnia, where the intimate space of the human body is transformed to a political subject.

The monograph closes with a critical reflection on the creation of space, reflecting on the necessity of boundaries and the meaning of movement through space, and experiencing it. Just like humans create their past, they create their cognitive space, too.

Besides taking into consideration the often-neglected non-urban space, I find added value of the book in reflections deriving from critical heritage studies. For instance, the author regards some landscape features as boundaries, e.g., drywall structures or body tattooing in their historical and ethnological frame, but at the same time uses the perspective of contemporary "heritagisation" by following the change in their meaning in the processes of heritage constructions. Such is the case of drywall construction. First, the author presents a number of ethnological and historical studies of certain exceptional drywall constructions (e.g. *mrgari*, terraces) from the pre- and post-industrial period. Then, he analyses the change in their meanings and functions through the processes of "heritagisation", leading to the dilemma of intangible or material heritage protection, and ending with their echoes in the mythic and idealistic imaginaries of "authentic" and "untouched" civilizations in the framework of the contemporary tourist industry, where they function as "antimodern" elements similar to folklore, national traditions, etc. Similarly, the author intertwines classical ethnological research of tattooing of Croats from Bosnia, a nearly extinct tradition, which has been undergoing a revival through a change in its prior function to an ethnic identity symbol in a multi-ethnic space and a symbol of Catholicism in communities retraditionalized after the disintegration of socialism. The two remaining innovative case studies deal with the mental seascapes of coral gatherers and the "mental sky" or the ethno-astronomy of Croats, which, to my knowledge, have been rarely treated in the wider area.

Because of the interesting topic, a longer abstract in English would be a welcome addition, which would allow the monograph to reach a wider audience. The book's central contribution lies in its innovative studies of the non-urbanized landscape, with its specific space features bringing new perspectives on the concepts of space and place, where certain landscape features have been anthropologically treated for the first time. The value of the book also lies in its wide perspective on the concept of space, which transcends classical views of landscape by considering non-classical spaces such as the sea, the sky, and the human body.

Katja Hrobat Virloget